

ariduse □ □ □ □ sõnaraamat.

Piltidega, linnaplaanidega ja mitmewärviliste
kaartidega kaunistatud.

Dr. med. Joh. Ottas'e, cand. jur. O. Rütli, cand. theol. A. Klasep'a, cand.
rer. com. H. Margens'i, cand. phil. Aawik'u, kooliõpetaja K. Ma-
sing'i, ajakirjaniku J. Ilwes'e, kirjaniku A. Kitzberg'i, stud. med. A. Ko-
ger'i, stud. phys. M. Pill'i, stud. pharm. A. Kuusk'i, stud. agr.
A. Lukksep'a, stud. agr. J. Hühnerson'i, muusika kunstniku M. Saar'e
□ □ □ □ kaastegewusel toimetanud J. Muide. □ □ □ □

1. wihk.

—~~~~~—
Hind 25 Kop.
~~~~~—

Tartus,

P. Schmidt'i raamatukaupluse kirjastus.

1908.

Lühendused.

a. — aastal, aastast.	m. — metert.
Ar. f. — Arabia keeli, keelest.	milj. — miljoni.
C. — Celsius.	n. n. — nii nimetatud.
C. f. — Cesti keeli.	P.-A. — Põhja-Amerika.
e. Kr. — enne Kristuse sündimist.	p. Kr. — pärast Kristuse sündimist.
Ebr. f. — Ebrea keeli, keelest.	Pr. f. — Prantsuse keeli, keelest.
el. — elanikku, elanikutega.	R. — Reaumur.
gr. — grammi.	rfm. — ruutkilometert.
Gr. f. — Greeka keelest, keeli.	rw. — ruutwersta.
Hisp. f. — Hispania keeli, keelest.	Sf. f. — Sassa keelest, keeli.
Ingl. f. — Inglise keeli, keelest.	Sm. f. — Soome keelest, keeli.
in. — inimest, inimsega.	šnd. — šündis, šündinud.
j. — jalga.	š. o. — see on.
f. — keeli, keelest	šr. — šuri, šurnud.
kirj. — kirjutas.	u. — umbes.
kg. — kilogrammi.	w. — wersta.
km. — kilometert.	wrdl. — wõrdle.
kub. — kubermangus.	wt. — waata.
l. — loe.	W. f. — Wene keeli, keelest.
Lad. f. — Ladina keeli, keelest.	

Aasta-arwud isiku ristinime taga tähendawad: esimene arw, isiku sündimise-aastat, teine arw, isiku suremise-aastat; näit. Achenwall, Gottfried (1719—72), š. o. Gottfried Achenwall sündis 1719 aastal ja šuri 1772 aastal.

Wäljamaa riikide suuruse, jõgede pikkuse, mägede kõrguse jne. juures tarwitatakse metrimõõdusid, niisamuti tähendatakse wäljamaa raskuse-mõõdud grammidega ja kilogrammidega.

1 meter = 3 jalga $3\frac{37}{100}$ tolli.

1 kilometer = $468\frac{7}{10}$ jлда = $4\frac{8}{1000}$ wersta.

1 kilogramm = 2 naela 42 šolotnikku $40\frac{86}{100}$ dooli.

1 gramm = $22\frac{586}{1000}$ dooli.

ENSV TA Fr. H. Kreutzwaldi nim.

Kirjandusmuuseumi

Arhiivraamatukogu

A, esimene täht tähestikus. — **a**. (lad. *ā*. = anno), aastal. — **a** (muusikas), kuues toon heliredelis. — **à** (pr. *à*.), igauks, eest, päält; näit. pliiatsid maksavad **à** 5 kop., *s. o.* igauks pliiats maksab 5 kop. — **A** ja **Ω** (alpha ja omega, esimene ja viimane täht Greeka keele tähestikus), algus ja lõpp.

A (tasukellades = avančer), kiirendama (tella käitu).

Aa (lühendus wana-Saksa keele sõnast *aha*, wesi), 1) jõgi Kuramaal, sünnib kahest jõest: Memelist ja Musesest, jookseb Riia lahte, umbes 110 w. pikk. 2) jõgi Liivimaal, wt. *Roowa* jõgi. — **Aa** nimelisi jõgesid leidub veel Daanis, Hollandi, Prantsuse, Saksa ja Schweizimaal.

Aachen (lad. *ā*. Aquisgranum, pr. *ā*. Aix la Chapelle), linn Preisi Rheinimaal, Burmi jõe ääres;

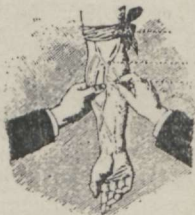
145,000 el. Linnas on palju wabrikuid; mineralwee- ja weewlihallitad. **A.** oli kehtjal (813—1553) Saksa keisrite kroonimise-linn. — **Aacheni kongress**, peeti 1818 a. Sellest wõtsiwad Wene ja Austria keisrid ning Preisi kuningas isiklikult osa. Kongressil tehti otjuseks: lepinglaste sõjawäed Prantsusemaalt ära kutsuda ja Europa politikat pühalepingu (alliance) waimus juhtida. — **Aacheni rahud**. Esimene rahu (1668) lõpetas Hispania, teine rahu (1748) Austria päranduse-sõja.

Aade (sm. *ā*. aate, gr. *ā*. idéa, pilt), mõttetargad tarwitawad seda sõna nii wäga mitmes tähenduses, harilikult aga tähendab ta: mõte, meelestus, aime. — **Aadend** (sk. *ā*. *ī*deäl), ülitäielik, ainult mõttes olem eeskujud.

Adel (sk. *ā*. *ā*del), mõisniku seisus. **A-i** seisust on Europas pea igas

riigis, pääle Norra- ja Türgimaa leida. Wt. mõisniku seisus.

Aadrilastmine, were wähendamine joontes see läbi, et aadriraua wõi lantseti abil werejoon awatakse. A-e juures nõbritakse käewarjs wõi jalg ülewalt poolt seda kohta, kust werd mõeldakse lasta, tarbekohase sidea mega kõwasti kinni, mis läbi tõmbjooned üles paisuwad, nii et neid hästi näha on. Pärast tuleb haaw kinni siduda ja temale wähemalt 24 tundi

Aadrilastmine.

rahu anda. Sidet wõib 3 päewa pärast ära wõtta. A. oli wanasti väga moodis, nüüd aga tarwitatakse teda harutordadel. Aadrilastmist toimetagu üksi arst.

Alberg, Ida, kuulus Soome naisnäitleja, sünd. 1858 Leppäkoskil Janakkala kih., Häme läänis. Ta on

oma näitlemisefunktsi pärast nüühasti Soomes kui wäljamaal rohkesti tiiust leidnud. Alstus pärast oma esimese mehe, advokat Riveläs'e surma parun Ürküll-Gyllenbandt'iga abielusfe.

Alborg (l. aolborj), Daani linn Jüüdimaa (Jütlandi) poolsaarel, Limfjordi ääres; umbes 20,000 el.

Alesund (l. ooljund), Norra sadamalinn.

Ali Pascha, Mehemed Emin (1815—71), Türgi edumeele riigimees, oli 1845—61 kuus korda Türgi riigi pääminister ehk suurweisir.

Allotar (Sm. f. „laente tiitar“). Soome muinasus wähealdjas.

Alst (Alst, Alst) Belgia linn ja kindlus Flandris, Denderi jõe ääres; 26,000 el.

Amutar (Sm. f. „hommiku tiitar“). Soome muinasus hommiku walitseja.

Ar (Aare), Rheini jõe pahem haru, algab Berni Alpidest, jookseb läbi Brienzi ja Thuni järwe; 280 km. pikk. Kõige suurem jõgi Schweizimaal.

Aargau, Schweizis kanton; 1404 rkm. juur, 206,500 in. Päälinn: Aarau.

Arhus (l. orhuus), Daani linn Jüüdimaa (Jütlandi) poolsaarel, Kattegati ääres; 52,000 el.

Aasen (l. oosen). Ivar Andreas (1813—96), Norra keeleanuri, piiblis Norra keelt Daani keele mõju alt wabastada ja andis jeks otstarbekas Norra rahwakeele keeleõpetuse (grammatika) ja sõnaraamatu wälja, mille

läbi ta rahwuseliise ja isamaaliise liikumise, n. n. maalstraevi põhjendajaks sai.

Nasvärid (l. oosvärid), Norra jaarestif. Tähtjas heeringate püügikoht.

Nafia, wt. *Nfia*.

Naw (*populus tremula* L.), tuntud metsapuu. Tema lehed on hambulised, peaaegu ümargused ja kaswawad mõlemalt poolt kottulitsutud, pikkade warte otjas, millest siis tuleb, et nad ka kõige wähema tuule käes wabijewad. N. puust tehtakse väga mitmesuguseid tarbeasju, nagu puu-anumaid, lookasid, tuletikkusid jne. Küttepuuna on aawal palju vähem soendamisejõud kui kasel või lepal. Meie maa aawa sugulane on *Sakjamaa aaw* (*populus alba*), millel pehmed hõbekarwa lehed on.

Nawafakja, Soomemaa kuulsam mägi Dululäänis, Tornio jõe ligikal, 748 j. kõrge. Mäe ladwast nähtakse suwe pööripäewa ajal ka südaööil päitest.

Nabadsehid, Tšherkessi tõugu rahwas Kubani piirkonnas (Kaukaasias), arwu poolest umbes 60,000 hinge suur.

Nabakala, wt. mätja.

Nabakan, Jenisei jõe pahem haru, 496 w. pikk.

Nabakus (Gr. k. abax, neljanurgete lauake), 1) ehitusfunkstis lauake samba otjas; 2) wanade greeklaste ja roomlaste arwamise- ehk rehkendamiselaud, millel samasugune kuju oli, kui meie ajal Wene laual.

Abakus.

Abastuman, linnake ja supeluskoht Tiflise kub., Ahaltjõhi kreisis; 4200 j. merepinnast kõrgemal; väga ilusad maakohtad.

Abawa, Windawi jõe haru Kura-maal, 125 w. pikk. Selle jõe kohta teab Läti rahwas palju muinasjuttusid rääkida.

Abba (Baldea k.), ija.

Abbas, Abdul (566—652), Muhamedi lell, s. o. ija wend. Tema joost kalifid, n. n. abassidid, walitsesiwad Bagdadis 750—1258.

Abbas I Suur, Persia shah, Sofi joost, walitses 1586—1628, laiendas oma riigi piirid kuni Tigris'e ja Indus'e jõgedeni, wõttis (1623) türklastelt Bagdadi linna ära.

Abbazia, Austria supelus- ja terwiseseparanduse- koht Udria mere ääres.

Abbé Pr. k., Prantšufemaal waimuliku mehe auunimi.

Abbeokuta, Egbamaa päälinn Ülem-Guineas (Afrikas), Oguni jõe ääres.

Abbeville, (l. abwill), tööstuse- ja kaubalinn Prantšufemaal, Somme jõe ääres; 20,300 in.

Abbuna, kõige kõrgema waimuliku mehe auunimi Abessiinias.

Abd (Ar. f.), julane. **Abdallah**, Jumala julane.

Abd el Kader, kuulus Algeria arablaste würst, sünd. 1807 Masfaraš, mõitis 1832—47 süüdisti prantslaste vastu Algeria išeiswuse eest, langes 1847 prantslaste kätte wangi, kust 1852 jälle wabaks lasti; s. 1883 Damasfusa's.

Abd ul Afis, Türgi sultan, Mahmud II. teine poeg, sünd. 1830, hakkas walitsema 1861, tõugati troonilt ja tapeti 1876.

Abd ul Hamid, 1) A. I., Türgi sultan, sünd. 1725, walitses 1774—1789, tegi Wenemaaga Kutschuk-Kainardis he rahu. 2) A. II., Türgi sultan, sünd. 1842, walitses 1876 saadik, pidas Wenemaaga 1877—78 õnnetut sõda.

Abd ul Medschid, Türgi sultan, sünd. 1823, hakkas walitsema 1839, pidas Wenemaaga 1853—56 Krimmi sõda, juri 1861.

Abd ur Rahman, 1) Kordowa kalifiiriigi põhjendaja, walitses 756—788. 2) Afganistani emir, sünd. 1830, walitses 1880 saadik.

Abegg, Julius Friedrich Heinrich (1796—1868), Saksa õigusteadlane, oli kaelakohtu-ehk kriminaal-õiguse professor Königsberg'is ja Breslau's. Kirjutas „Lehrbuch des Kriminalproceßes“ ja „Lehrbuch der Strafrechtswissenschaft“.

Abel, 1) Niels Henrik, Norra arwuteadlane sünd. 1802 Findö's, s. 1829 Kristianias. Tema nime järele kutsutakse kõrgemas arwuteaduses üht

jagu funktsionid Abeli funktsionideks; 2) Peeter, Eesti kooliõpetaja ja muusikamees, sünd. 1847 Kanepi kihelkonnas Kooraste wallas, käis 1865—68 Walga kihelkonna-kooliõpetajate seminaris, oli 1868—1900 Kanepis, Paistus, Tartus ja Võrus kooliõpetajana tegew, andis 1869 „Laulu pärslib“ ja ühes Dr. M. Beskiga „Laulukogu 1880-ma jubeli aasta mälestuseks“ välja.

Abelard (l. abelaar), Pierre, Prantsuse mõttetark, sünd. 1079; kuusati wabameelsete mõtete pärast taga. Oma kirjuse, kuid õnnetu armastuse pärast sai ta palju kannatada. Suri 1142 Paraflet nimelises kloostris, mille ta ise oli ajanud.

Aberdeen (l. ebrdiin), krahwikond Schotimaal, 5101 rkm. juur, 282,000 in. Päälinn: Aberdeen, Dee jõe juus; 153,000 el.; sadam; ülikool, mis 1494 põhjendatud.

Aberration (lad. f. „tõrwaline kalduumine, eksiteele sattumine“). **Walguj aberration**, täheteaduse line nähtus, mis jelles seisab, et meie taewatähti mitte karmapäält jään kohal ei näe, kus need tõepoolest on. See nähtus tuleb maakera ja tähtede walguse kiirte liikumisest ühel ja samal ajal. A-i leidis Inglise täheteadlane Bradley 1727 üles.

Abessinia (Habesja, muistne Ethiopia), riik Ida-Afrikas, 540,000 rkm. juur, umbes 5 milj. in.—A. on väga mägine. Sõed: Abai, Atbara ja Garafja. Järwed: Tana- ja Afhargijärv. Kliima on orgudes soe.

mägedel wilu, muudu aga tekmine. **S a a d u s e d**: puuwill, gummi, nahad, sool, mesi, wili, kohwi, waha ja elewandi luud. Päälinn: **A d d i s** = **A b a b a**.

Abhassia, maakoht Kaukasias, Musta-mere ääres. Päälinn: **S u h h u m K a l e e**. — A. oli enne iseseisew wirts-tiriit; 1810 jaadit Wenemaa päralt.

Abich, **W i l h e l m H e r m a n n**, maateadlane (geoloog), sünd. 1806 Berlinis, s. 1886 Wienis, oli 1842—77 kivitoaduse (mineralogia) professor Tartus, käis Peterburi Keiserliku Teaduse akademia kuulul Kaukasias, Armenias ja Põhja-Persias teaduselisel reisil. Tema nime järele kutsutakse üht minerali **a b i c h i t' i k s**.

Abikassja (täieline nimi „**W e n e r i i g i E w a n g e l i u m i - L u t h e r u j e K o g u d u s t e a b i k a s s j a**“), ühikus, mille otstarbe on Wenemaal Lutheruse usu kirikutele ja selle ametnikkudele abi anda, kui koguduste oma jõud jaks ei ulata ja muud abinõusid leida ei ole. Ühikuse kasjast antakse abi: 1) kirikute, palwe-majade, koolide, kirikuõpetajate ja kirikuametnikkude elumajade ehitamiseks, korraspidamiseks ja üürimiseks; 2) uutele kogudustele kirikuõpetaja palkamiseks ning kirikuõpetajate ametiõiguste tarwis juurtes kogudustes; 3) waestele, wanadele ametist lahkunud kirikuõpetajatele ja pärast nende surma nende perekondadele; 4) kirikuõpetajate, kõõrite ja kooliõpetajate kaswatamiseks ning koolidele abinõuude muretsemiseks. **A b i k a s s j a**

ajutati 1858 kindralkonsistoriumi abiesimehe **K. K. Ulmanni** agara tege-wisel.

Abiturient (lad. *t.*), test-koolist (s. o. gümnaasiumist, realkoolist jne.) lahkunw õpilane, test-kooli lõpetaja.

Abomeh, neegririigi Dahome päälinn Ülem-Guineas (Afrikas); 40,000 elanikku.

Aboriginid (lad. *t.*), maa-päriselanelikud, algelanikud.

Abortiwiline (lad. *t.*), kaswamises seisma jäänud; a. muna, kaswamises seisumajäänud muna ja sellepärast hukka saanud; a. arstimine, niisugune arstimine, mis haiguse kohe pärast tekkimist ära arstib.

Abortus ehk **a b o r t** (lad. *t.*), sünniäpardus; enneaegu sündinud laps.

About (l. abuu). **E d m o n d F r a n ç o i s V a l e n t i n** (1828—1885), Prantsuse kirjanik; oli ajalehe „**XIX Siècle**“ toimetaja, waliti 1884 Prantsuse akademia liikmeks. Kirj. romanisid, uudisjuttusid ja poliitilisi kirjutusi.

Ab ovo (lad. *t.* ovum, muna), algusest jaadik.

Abraham (Ebr. *t.* „paljude, hulga isa“), Taara poeg, rändas oma naese Saaraga ja kõige perega Jumala käsul Mesopotamiast Kanaani maale. Teda peetakse ebrealaste ja arablaste esi-isaks.

Abraham a Santa Clara (päris-nimega **Ulrich Megerle**). Augustini munk, Saksa näljakirjanik ja kuulus jutlustaja, sünd. 1642 Schwabenis

jr. 1709] Wienis. Tema tähtsam kirjatöö on: „Judas der Erzschelm“ (pääfelm Juudas).

Abrányi (l. abraanji), Kornel, Ungari muusikamees, sünd. 1822, astus 1860 esimese Ungari keelse muusika-ajakirja ja 1867 muusika-akadeemia Budapestis.

Abrikos (*prunus armeniaca*), wiljapuu rooside (*rosaceae*) sugukonnast,

Abrikos.

ploomide seltsist; kasvatatakse soojades maades, ka Krimmis, Kaukasias ja Väina-Venemaal. A. wili on ümargune, hele- ja tumekollast karwa, päikejepoolne külg harilikult roosakas-punane. A. tarwitatakse jahutiks, kompvekkide walmistamiseks jne.

Abru (Abrokü), jaar Saaremaa rannas, Kurejaare lahes, 9 $\frac{1}{5}$ rw. juur.

Abruzzid, kiltmaa Itaalias, Apennini mägestiku keskjaos, Tronto ja Sangro jõgede wahel. Siin on Italia kõige kõrgemad mäeladwad, nimelt: Gran Sasso (2921 m.), Monte Majella ehk Amaro (2735 m.), Monte Meta (2240 m.) — Abruzzides on Italia 3 maakonda: Teramo, Aquila ja Chieti.

Abscess (Lad. f.), mädas-muhk, umbe.

Abfinth (Pr. f. extrait l'absinthe), koirohu õliist ja anisist walmistatud naps (liköör), mida Prantsuse ja Schweizimaal palju joodakse.

Abfinthol, koirohu õliist walmistatud wedelik; tarwitatakse arstirohuks ja koiide wastu.

Abfolutine (Lad. f. absolutus), tingimata, piirita; a. määrdus, ilmamere-pinnast mõõdetud mäe kõrgus; a. tõde, jeesugune tõde, mille juures keegi ei kahtle ehk mida keegi ümber lüfata ei saa. — **Abfolutismus**, piiramata ijewalitsuse wõim, ijewalitsus. — **Abfolutist**, ijewalitsuse poolehoidja.

Abforption (Lad. f. „sissejnimine“), kõwade ja wedelate kehade omadus gaasid oma sisse imeda, ilma et need kehad ise keemiliselt gaasidega ühineks ehk et nende fogu selle läbi juureneks.

Abftraktine (Lad. f.), mõtteline, mõttes olem.

Abfurd (Lad. f.), mõistuse wastane (kõne jne.).

Abt (Kaldea f. a b b a, ija), katoliku kloostris esimees.

Abt, Frantz (1819—1885) Saia helilooja, sünd. Eilenburis, oli 1881—81 Braunschweigi hertsogi kojakapellmeister. Tema laulud on ilusad, kõlawad, mõjurikkad ja ettekandmiseks kerged. Wäga palju Abti laulusid on ka Eesti keeles olemas.

Abu Bekr (573—634), Muhamedi äi ja järeltulija, esimene kalif 632—34.

Abukir, Egiptuse küla Aleksandria

linna ligidal. A-i lähidal merel hāwitas (1798) Inglise admiral Nelson Brantsuse sõjalaewastiku ära.

Abulfeda, J s m a i l J b n A l i (1273—1331), Arabia ajaloo- ja maadeteadlane (geograf). Kirj. Kallide ajaloo kuni 1328 a.

Abulia (Gr. f. „tahtmatus, tahtmata olek“), tahtmise puudus; erguhaiguse tundemärk, on jägedasti kurwameelsusena ühendatud.

Abuschehr (Buschehr), Persia ja damalinn Persia lahe ääres, 22,000 elanikku.

Abusus (Lat. f.) walesti-tarvitamine; a. non tollit usus, walesti-tarvitamine ei takista õieti-tarvitamist.

Abu Temmām (807—845), Arabia luuletaja. Kirj. „Samaja“ (waprus).

Acacia Willd, wt. afatšia.

Acanthus (karukäpp), ehtetaim, kasvatatakse ilusate lehtede pärast Bahemere maades, ijaaranis

Acanthus (ornamentina).

Italias. — A-e lehed on ehituseksuseis Korinti sambautja-ehte eeskujuks ehk ornamenti olnud.

A capella (It. f.), ainult laulu-äälele.

Acapulco, jadamalinn Guerrero riigis Mexikos, Waike okeani ääres.

Accelerando (It. f., l. atshele-rando), rutates.

Accentus (Lat. f., l. attšentus) jõna rõhk.

Accept (Lat. f., l. attšept „wastu-wõte, omaks tunnistamine), weskse.

Accidents (Lat. f. l. attšidents), wäitsemad tööd trüfikodades, nagu näitemängu- ja kontserdi-konfutsused, pidu-teatused, piletid, pidule-kutsed jne.

Accrington (l. ekring'n), Inglise wabrikulinn Lancasteri krahwikonnas, umbes 40,000 el.

Accursius (It. f. Accorso), F r a n c i s c u s (1182—1254), Italia õiguseadlane, õpetas õiguseadust Bologna ülikoolis. Kirj. „Glossa ordinaria“.

Acetometer (l. atšeetometer), riist, mille abil äädika kõwadust (s. o. äädikahappe rõhkust äädikas) mõõdetakse.

Aceton (l. atjetón), äädikawaim, tarwitatakse lakkide walmistamiseks.

Acetum (Lat. f.), äädikas.

Acetylen (l. atjetüleén), jöewesi-nit; põlew gaas, milles 2 atomi süsinikku ja 2 atomi wesiinikku on; tarwitatakse walgustamiseks.

Achaia, Greeka maakond Peloponnesos'e põhjapoolses osas.

Adhard, Karl Franz (snd. 1753 Berliinis, jr. 1821 Runern'is), Saksa looduseuurija; oli esimene, kes nairidest juurel mõõdul juhkut hakkas walmistama; ostis Schlesia-maale Runern'i mõisa ja ehitas

(1801) sinna nairisuhkru wabriku. Kirj. „Die europ. Zuckerfabrikation aus Runkelrüben.“

Achard (l. ašhaar), Louis Ame-
de Eugene (1824—75), Prant-
juse romani- ja ajafirjaniif. Kirj.
„Belle Rose“ (Zlus Roosa), „La
chasse royale“ (Kuninglik jaht);
„Lettres parisiennes“ (Parisi kirjad).

Achenwall, Gottfried (1719
— 72), teaduseliise armustikuteaduse
põhjendaja, oli 1748 saadik pro-
fessor Göttingenis.

Acheron, 1) Greeka muinasjuss
alt-ilmä jõgi; 2) jõekene Epiros'es.

Achillea millefolium (Lad. l.),
raudrohi.

Achilleus ehk **Achilles**, kõige wap-
ram Greeka kangelane Troja sõjas,
Peleus'e ja Thetis'e poeg; tappis
Hektor'i, aga sai ise Paris'e käe
läbi surma. Oma oli teda lapse-
eas Styx'i jõkke kastnud, mispärast
siis ta keha, pääle jalakandade tagu-
mise oja, kust ema teda kastes kiini
hoidnud, haavamata oli. — **Achil-**
les'e soon, tugew kindel kõidik,
mis alumisest jääremarjast kuni jala-
kannani ulatab.

Acidum (Lad. l.) hape; a. aceticum,
ääbitahape; a. carbonicum, sõehape;
a. hydrochloratum, soolahape; a.
hydrocyanatum, sinihape; a. mu-
riaticum, soolahape; a. nitricum,
jalpeetrihape; a. sulfuricum, weew-
lihape; a. tannicum, parkhape; a.
tartaricum, wiinakivihape.

Acireale (l. atšhireaale), linn Ei-

zilia saarel, Katania maakonnas
(prowintsis); 26,000. el.; jadam;
supeluskoh; weemlihallikod.

Aconcagua, kõige kõrgem mägi
Amerikas, Andes'i mägestikus (Chile
wabariigis); 6834 m. kõrg.

Aconitin, taime-mürk ehk fihwt,
mida aconitumi-taimede juurtest
ja lehtedest saadakse. Puhas a-i tar-
witatakse arstirohuks ergu- ja jook-
s- ja-haiguste vastu. A. on nii mür-
giline, et 0,001—0,002 gr. täiskas-
wanud inimese ära surmab.

Aconitum, mitmeaastane taim lei-
nifeste (ranunculaceae) sugukonnast.
Mitu liiki. — A-i taimed on kõik mürgi-
lijed. Mõnda liiki kaswatatakse ilujate
jiniiste ehk kollaste õite pärast aedades.
Juuri tarvitatakse arstirohuks.

A conto (It. l.), arwe, rehnungi
pääle.

Acree (l. eefr), Inglise ja Põhja-
Amerika põllumõõt umbes 900 ruut-
jülda juur.

Act (Ingl. l. l. äft), otjus. A. o f
Parliament, Inglise parlamendi
otjus.

Acta (Lad. l.), tööd, teod, teh-
tused. — A. apostolorum, apostlite
teod. A. diurna, päewa sündmused,
ajalehesarnajed uudised Rooma keis-
rite walitjuse ajal. A. eruditorum, esi-
mene teaduseline ajafiri Sakamaal,
ilmus 1682 — 1782.

Acteur (Fr. l. l. aktöör), näitleja.

Actium (Gr. l., Aktion), wäike lin-
nake ja neem Greekamaa. Siin wõitis
Oktavianus 31 e. Kr. Antonius'e ja
Kleopatra sõjawäed.

Actus (L. f., I. aktus), pidulik, awalit talitus; foolipidu.

Adagio (It. f., I. адааdshio), pikka-misi.

Adäl, maa ja rahwas Ida-Afrikas.

Adalbert, 1) preislaste apostel, Praga piiskopp, suri weretunnistajana 997 Preisimaal. 2) Bremeni ja Hamburgi pääpiiskopp, Saksa keisri Heinrich IV kaswataja, suri 1072 Goslar'is.

Adalia, Türgi sadamalinn Waite-Asia lõuna-rannal; 15,000 el.

Adamaua, neegririik Kesk-Afrikas, 137,365 rfm. fuur. Päälinn: Yola.

Adams (I. äd'ms), 1) John (1735—1826), P. = A. Ühisriikide 2. president 1797—1801. — 2) John Quincy (1767—1848), Ühisriikide 6. president 1825—29. — 3) John Couch (1819—92), Inglise täheteadlane.

Adamson, Amandus Heinrich, Geestikujurauja, puunikerdaja ja kunstmaalija, sünd. 1855 Baltiski linna ligedal Kuulafes, käis Baltiskis ja Tallinas koolis, õppis 1874—79 Peterburi Kunstide akademias. Ta on oma tööde läbi niikästi kodu kui väljamaal juurt imestust ja lugupidamist leidnud. Kui eeslased keiser Aleksander III-le prof. Kõleri maalitud pildi finkisivad, siis lõikas A. pildile imeilusa raami. Tallinna Kadrimalis, mere ääres seisaw tore „Rusjalka“ mälestussejammass on ka tema waimujännitus. A. nimetati 1908 Peterburi Kunstide academia liikmeks.

Adamspik, püha mägi Ceylon'i jaarel, 2260 m. kõrge.

Adam von Bremen (u. 1025—1076), ajaraamatu ehk kroonika-kirjutaja, oli domherra ja kooli rektor Bremeni linnas. Kirj. „Hamburg'i piiskoppide ajaloo 788—1072“, milles jõnumid ka meie maa kohta leidub.

Adana, Türgi linn Waite-Aσίας, Seihuni jõe ääres; 45,000 el.

Adansonia, wt. baobab.

ad calendas graecas (Lat. f.), ei ialgi.

Ada, So jõe pahem haru, tuleb Alpi mägedest, jookseb läbi Como järwe, 298 km. pikk.

Addis-Ababa, Abessinia päälinn, 50,000 el.

Addison (I. ädijn), Joseph (1672—1719), Inglise kirjanik, andis ühes oma jõbra sir Richard Steele'ga nädalalehte „The Tatler“ ja „The Spectator“ välja.

Addisoni haigus (brongsi haigus), pituline neerunäärmete põletik, mille tundemärkideks: keha nõrkus, seedimise rikkis olek ja ihunaha brongsi-karwaline wärw. Haigus lõpeb enamasti jurmaga. Esimest korda kirjeldas seda haigust Inglise arst Addison (1855).

Adelaide, Lõuna-Australia päälinn, Torrens'i lahe ääres, 166,000 el.; ülikool. A. on 1836 asutatud.

Adelsberg, alewik Kraini maal Austrias. A. lähedal on kõige suurem ja kuulsam tilkewi-koobas maailmas.

Adelung, Johann Christoph (1732—1806), Saksa keeleteadlane. Kirj. „Versuch eines vollständigen

grammatisch = kritischen Wörterbuchs der hochdeutschen Mundart.“

Aden, Inglise linn Döuna-Arabias Adena lähe ääres, 26,000 el.

Adenalgia (Gr. f.), näärmete valu.

— **Adenitis**, näärme põletik.

— **Adenophama**, näärmete paistetis —

Adenophthalmia, silma näärmete paistetis. — **Adenologia**, näärmete õpetus. — **Adenotomia**, näärmete väljalõikamine.

Adept (Vad. f.), alkemia tundja; inimene, kes mingi kunsti ehk teaduse jaladustesse on jõudnud tungida.

Ader, kõige tähtsam ja tarvilikum põllutööriist, millega maad purnusta-

Maa-ader.

afse, peenendatakse ja pööratakse, umbrohtu hävitatakse, sõnnikut ja mõnikord ka seemetgi maa sisse küntakse, vagusid ja wao-harjasid tehtakse. Kõik need asjad on peab kindlasti ja nii ehitatud olema, et teda kergesti parandada, seadida ja juhtida võib, et ta kerge wedada on ja ilmaaegu inimest ega looma ei waewa.

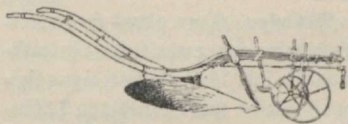
— Meie teeme wahet maa- ehk haru-adra ja Sakamaa-adra wahel. — Maa-adra tähtsam osa on raudpuu. Selle harude külge on kaks adra-rauda (jahka) kinnitatud. Raudpuu ise kinnitatakse kurgede (adra-aegade) külge adra-kasti abil. Raudpuu ülemises otsas on pähk ja adra-pää (käsi-

puu), mida kinnituse ajal käes hoitakse. Nulla ümberpöörataks on raudpuu külge kinnitatud adraluski, mida tarvituse järele kord ühe, kord teise adra-raua-pääle seatakse. — Sakamaa-adril on järgmised osad: tera (jahk),

Pihkfünni-ader.

tald ehk jalg, nuga ja tiiv. Need need osad on adra-raami ehk tiisli külge kinnitatud. Raami (tiisli) tagumise otsa küljes on kaks käsi puud, esimese otsa küljes adra- forraldaja ehk regulator, mille abil teatud piirideni wao sügavust ja laiust võib korraldada. —

Suur ratastega funni-ader.

Adra ehitus on selle järele, misjuguje otstarbe pääle atra tarvitatakse, waga mitmesugune. Nii leiame ühe- ja mitmeteraga, rataste ja kingade pääl, ma-

Eckart'i pihkfünni-ader.

balaid ja kõrgeid, finniliste (alaliste) ja wahetawate osadega atru. Meie maal on kõige rohkem tarwitusel järgmised adrad: 1) aluspõhja adrad (1 hob.); 2) lihtkänni adrad (1—2 hob.), mida Eckart Berlinis, Schwarzhof Kuramaal ja Võõkene Tartus walmistawad; 3) kolmejahilised seemendamise adrad (2—3 hob.) ja 4) konsum adrad (3—4 hob.).

Adhäfion (Lad. f.), kahe koha kõige ligemate jagude wahel olew finnipidamise ehk ligemase tõmbamise jõud, mis end liimimise, klisterdamise, kuldamise jne. juures avaldab.

Adjectivum (Lad. f.), omadusejõna.

Adjunkt (Lad. f.), ameti abiline ehk ajemetäitja.

Adjutant (Lad. f.), sõjawäejuhataja tähtjalg.

Adlercreutz, Karl Johann, Rootsi kindral, sünd. 1757 Soomemaal, s. 1815 Stockholmis; wõttis 1809 Rootsi kuningas Gustav IV. rahwa nimel wangi.

Ad libitum (Lad. f.), tahtmise järelse; nagu meeldib.

Administrator, walitseja.

Administration, (Lad. f.) walitus.

Admiral (Mr. f.), sõjalaewastiku juhataja. Wenemaal on neljakujuseid admiralid: 1) kindral-admiral, 2) admiral, 3) wiitse-admiral ja 4) konter-admiral.

Admiraliteet, 1) merewäe-asjade ülemwalitus, 2) sõjalaewade ehitamise ja parandamise koht.

Admiraliteedi saared, Saksa laa-restit Waißes okeanis, Uuest-Guineast põhjapool; 2276 rkm. juur.

Ad modum (Lad. f.), wiisil, kombel; a. m. Minelli, Minelluse wiisil.

Adolf Friedrich, Holstein-Gottorp'i hertsog, Rootsi kuningas 1751—71, wõttis 1757—62 seitsme-aastasest jõust osa.

Adonai (Ebr. f. „minu isand“), Jumal. — Juutidel oli wanal ajal ja on weel praegugi Jehowa nimi nii püha, et nad selle sõna asemel ikka a. tarwitawad.

Adonis, Greeka muinasusust ilus noormees, iluduse jumalanna Aphrodite armuke.

Adour (l. aduur), jõgi Põuna-Prantsufemaal, tuleb Pyrenei mägestikust ja jookseb Biskaya lahte; 333 km. pikk.

Adramaa (Sk. f. Hafen), maa-pinna juuruse-mõõt endisel ajal Gestimaal. — Adrafokus ehk aagereht oli Gestimaal umkes sedajama, mis maakohus ehk landreh Liwimaal. A. 1888 kaotati need kohud ära ja nende asemele seati kreispolitseid.

Adress (Pr. f.), 1) kirja päälkiri, milles kirjasaaja nimi ja elukoht üles tähendatud; 2) mingi seisuse ehk seitskonna firi riigivalitsejale tänu, rõõmu, soowi jne. avaldus; 3) adresse, rahwa asemikude koosolek, kus selle üle läbi räägitakse, mis sugune wastus walitsejale troonitõne püäle tuleb anda.

Adriameri, Bahemere oja, Ita-
lia, Austria, Türgi, Montenegro ja
Greekamaa vahel, on Jonia merega
Otranto merekitsuse läbi ühenduses.
Pikkus 780 km., laius 180 (paiguti ka
230 km.). Merepind 130,000 rkm.
juur.

Adria, Italia linn Po jõe ääres,
15,800 el.

Adrianopol (Türgi keeli Edirne),
linn Türgimaal Rumelias, Mariha
jõe ääres. Siin võitsivad 378 lääne-
gothlased Roma keisri Valens'i
jõjawäed; 1829 tehti siin Bene- ja
Türgimaa vahel rahuleping. A. oli
1365—1453 Türgi sultaniide pealinn.

Adscriptus glebae (Lad. f.),
maa-ori.

Adua, linn Abessinias.

Aduri afford, muusikas: a, cis, e.

Advent (Lad. f. „tulemine“), Kris-
tuse tulemine; a. a e g, Kristuse tule-
mise aeg, 4 nädalat enne jõulu.

Adverbium (Lad. f.), määr sõna.

Advocatus (Lad. f.), Eesti f. a d =
w o f a t, 1) seaduse tundja, 2) kohtu-
asjade diendaja, f. o. niisugune isik,
kellel luba on kohtudes nõõraid
kohtu-asju ajada.

Advocatus ecclesia, kiriku kaitse-
ja; Katja keisrite auunimi kehtajal.

Aedilid, politsei ametnikud wa-
na-aegses Roma linnas. Nende
kohus oli avalikkude ehituste järele
waadata ning ulitsatel, turgudel
ja pidudel korda pidada. Esimest
korda waliti neid ametisse 494 e. Kr.

Aegeus, Greeka muinasjutu järele
Athena kümmes kuningas, fangelase

Theseus'e isa, Aegeus'e meri
olla temast omale nime saanud.

Aegeus'e meri (Gr. f. Archipe-
lagos, Türgi f. Adalah Dschengizi),
Bahemere jagu Väike-Asia, Greeka-
ja Türgimaa vahel. Temas on
Kykladi ja Sporadi saarestikud.

Aegir germanlaste muinasus
laenetawa mere walitseja.

Aegna (St. f. Wulf), väike saar
Soome lahes, Nihatu walla piiris,
jõealtnie kihelkonnas, Harjumaal,
4 rw. juur.

Aegospotamos, jõgi Thraeias
(Greekamaal). Siin häwitas 405 e.
Kr. Sparta sõjajälem Vyjander Athena
wiimase sõjalaewastiku.

Aelst, wt. Aalst.

Aeneas, Troja kangelane, Anch-
ies'e ja Aphrodite poeg, läks oma
isja ja pojaga pärast Troja linna ära-
häwitamist Trojast ära, jõudis mõne
eksiididu järele Latiumisse (Italias),
kuhu tema poeg Askanius Albalonga
linna ehitas. Askanius'e jooft olivad
Roma linna ajutajad Romulus ja
Remus.

Aeolos, Gr. muinasus tuulte
jumal.

Aera (l. eera, Lad. f.), aja-arma-
mine. — Juudid armawad aega
m a a i l m a l o o m i j e s t (Hilleli jä-
rele 3761. e. Kr.), kristlased Kris-
tuse sündimise st, muhamed-
lased 622. aastast p. Kr., mil Muham-
med Mekkast Medinasse põgenes.

Aerodynamif (Gr. f.), õhusarnaste
olluste ehk gaaside liikumise-õpetus.

Aëronaut (Gr. f.), õhulaewnik.

Ärostat (Gr. f.), õhulaev, lenda-
mise masin.

Ärostatif, õhujarnaste kehade ta-
jakaalu õpetus.

Äeschines (Gr. f. Äischines), Greeka
fõnemees, sünd. 389 e. Kr. Athenas,
jr. 314 Rhodos'es; Isokrates'e õpi-
lane, Makedonia kuninga Philip II.
poolehoidja, Demosthenes'e vastas-
line. Äeti (330 e. Kr.) Demosthe-
nes'e toimet Athena linnast ära; aju-
tas Rhodos'e jaarele kõnemeeste kooli.

Äeschylos (Gr. f.) Äischylos),
Greeka näitekirjanik, kurbmängude
põhjendaja, sünd. 525. e. Kr., jr. 456
Syrakusa's, võitles Marathon'i, Sa-
lamis'e ja Platää lahingutes pers-
laste vastu. Tema kirjutatud seits-
mesikümnest näitemängust on meie
ajani ainult veel 7 järele jäänud,
nimelt: „Seotud Prometheus“,
„Perslased“, „Seitse Thebai vastu“,
„Agamemnon“, „Eumenidid“, „Ba-
bastatud Prometheus“, „Choëphorid
(surmaohvrid)“. Mõtete laiuse, tund-
muste sügavuse, kõrge mõttelennu
ja ilusa keele poolest on Äe näite-
mängud tõesti inimestamise väärt.

Äesculapius, wt. Asklepios.

Äesopos, Greeka valmide-luuletaja,
sünd. umbes 620 e. Kr. orjana Phry-
gi'as, jr. 560 e. Kr. Lydia kuninga
Kröjos'e usaldusmehena.

Äesthetika (Gr. f.), iluteadus.

Äethiologia (Gr. f.), õpetus (hai-
guste) põhjustest.

Aesti, rahvas, kes Roma kirja-
mehe Tacitus'e ajal Läänemere kallas-
tel elas. Mõned meie aja kirjame-

hed arivavad, et need eestlaste esi-
vanemad on olnud.

Äetius, Lääne-Romariigi sõja-
väe päälit, sünd. 396 võitis hun-
nide kuninga Attila (451) Katalau-
nia väljadel. Keiser Valentinian III
lastis ta (454) ära hukata.

Äfanaszjew, Aleksander Ni-
kolajewitš (1826—1871), Bene-
muinasaja-uurija ja kirjanik, andis
suure fogu „Bene muinasajuttusid“
välja ja terve rida kirjatöösid mu-
inasaja uurimise põllul: „Slaavlaste
ilmavaated looduse pääle“, „Rõidu-
mine Benemaal vanal ajal“.

Affaire (Pr. f., l. affäär), asi, toi-
metus, äri.

Affekt (L. f.), meeleliigutus, kirg.
Affectuoso (It. f.), kirglikelt (muu-
sikas).

Affiche (Pr. f. l. affish), väljapan-
dud kuulutusleht.

Affinität (Lad. f.), kemialit jugulus.

Afghanistan, emiri-riik Afiās, Tur-
kestani ja Ida-India vahel; 558 t.
rkm. suur, 4 milj. in. — P ä ä l i n n :
Kabul. M ä g e s t i k u d : Hindu-
fusch, Sefid-Koh, Suleiman. J ö e d :
Kabul, Amu-Darja, Hilمند, Ha-
munjumpf. E l a n i k u d : afghanla-
sed (Irani tõugu rahvas), on pers-
lastega jugulased.

Afranius, Lucius, Roma näite-
kirjanik, Fabula togata ehk
roomlaste rahvalõhu-mängude looja,
elas 150 e. Kr.

Africanus, Sextus Julius,
Rooma ajalooeadlane Emausest, elas
umbes 232 p. Kr.

Afrika, kolmas wana maailma jagu; 29,817,944 rfm. juur, umbes 180 milj. in. — Piirid. Põhjas: Bahemeri; läänes: Atlandi okean; idas: India okean ja Punane-meri, mis Suezi kanali abil Bahemerega ühendatud. — M ä g e s t i f u d. Põhjas: Atlas'e mägestik; kirdes: Abessiinia mäed; idas: mitmed mäeahelad, kus Afrika kõige kõrgemad mäetipud: KilimaNdjaro ja Kenia on; lõunas: Draken'i, Storm'i, Nicuwebeld'i, Roggeveld'i, ja Zwarte mäed; läänes: Kamerun'i mäed. — Rimetada on veel määratu juur Sahara kõrbe, kus harva mõned weehallikad leida on, mille ümber puud ja rohi kasvavad. Niijugujeid kohte kutsutakse kõrbesaareks ehk oasiks. — J ö e d: Senegal, Gambia, Niger, Ogowe, Kongo, Kunene, Oranje, Limpopo, Sambesi, Rovuma, Nil. — J ä r w e d: Tjad, Tana, Mvutani, Ukerewe, ehk Viktoria Nyanza, Tanganika, Bangweolo, Njassa, Schirwa, Ngami. — K l i m a: Arikast on $\frac{1}{5}$ parajas ja $\frac{4}{5}$ palavas maavöös. Maatera poolitajast põhjapool kestab vihma-aeg aprillist oktoobrini, poolitajast lõunapool aga oktoobrist aprillini. — S a a d u s e d: kuld, raud, wass, tina, seatina, teemantid, fool, juhtur, puuwill, kohwi, dattlid. — L o o m a d: elefant, ninasarwit, antilope, sebra, pühwel, kaefkirjak, lõwi, leopard, shakal, hüäne, ahwid, jaanailind, flamingo, must hani, ibis, pelikan, papagoi, kottas, krokodil, kameleon, madu, skorpion, termitid, tse-tse-kärpjed jne. — S a a r e d. Atlandi oke-

anis: Azorid, Madeira jaarestik, Roshelise neeme (Kap Verde) saared, Fernando-Po, do Principe, St. Thomè, Anno-Bon, Taewaminemise saar ehk Ascension, St. Helena; India okeanis: Madagaskar, Maskarenid, Komori, Amiranti, Seychelli saared ja Sofotra. — J n i m e s e d: 1) Kaafasia tõugu (berberlased, koptilased, arablased, abessiinialased ja Europaast wäljarändanud rahwad Algerias, Transwaalis ja Kapimaal). 2) Neegrid. 3) Hottentotid ja wõsamedes Lõuna- ja Kesk-Afrikas. 4) Malaia tõugu Madagaskari saarel ja jaolt Jda-Afrikas. 5) Härjapõlwe rahwad Sisi-Afrikas. — U s k. Arablased, Sudani ja Jda-Afrika rannamaa neegrid on Muhamedi usku, koptid ja abessiinialased ristiusku, hottentotid, wõsamedes ja Sisi-Afrika neegrid — paganad. — R i i g i d: Egiptus, Abessiinia, Marokko, Sokoto, Bornu, Dahomeh, Wadai, Tigre, Mahd'i riik, Liberia jne. — E u r o p l a s t e a s u m a d. Inglisepäralt (5,213,130 rfm., 41 milj. in.): Kapimaa, Natal, Transwaal, Oranje-maa, Inglise Jda- ja Kesk-Afrika, Rhodesia, asundused Gambia jõe ääres ja Kulde ning Orjarrannal; saared: Helena, Taewaminemise saar ehk Ascension, Mauritius, Rodrigues, Amiranti- ja Seychelli-jaarestik. — Prantsuse päralt (10 milj. rfm., 25 milj. in.): Algier, Tunis, Senegambia, Sudan, Prantsuse-Kongo, Madagaskar, Bourbon'i saared. — Sakamaa päralt (2,325,860 rfm., 12 milj. in.): Kamerun, Togomaa,

Satja Lõuna-lääne-Afrika ja Ida-Afrika. — Portugalia pärast (2,106,130 rfm., 5 milj. in.): Angola, Benguela, Mosambik; saared: Madeira, Azorid, Rohelise neeme saared. — Hispania pärast (216,300 rfm. 25,000 in.): Ceuta, Fernando-Po, Anno-Bon ja Kanaria saared. — Italia pärast (247,300 rfm., 330,000 in.): Eritrea. Uurimisereiside ajalugu. Afrika põhjarand oli juba wanadele jõnniklastele, greeklastele ja roomlastele tuttav. VIII. aastajajal heitfiwad arablased Põhja-Afrika oma alla. 1456 purjetas portugallane Cada-mosto kuni Rohelise neeme saarteni; 1486 sõitis Diaz kuni Afrika lõuna tipuni ja 1498 purjetas Vasco de Gama lõuna tipu kaudu ringi Indiasse. Eht küll Afrikat juba XV. aastajajast saadik agarasti on uuritud, on jään veel praegugi tundmata kohtasid küllalt. XIX. aastajaja tähtsamatest Afrikareisijatest olgu siin nimetatud: Barth, Overweg, Vogel, Burton, Speeke, Baker, Livingstone, Cameron, Stanley, Du Chaillu, Emin Pajcha (Schnizer).

Afzelius, 1) Adam, Rootsi taimeadlane, sünd. 1750, fr. 1837 Upsalas; Linné õpilane. 2) Arvid August, Rootsi luuletaja ja ajaloo-eadlane sünd. 1785, fr. 1871 Enköpings kirikuõpetajana.

Aga (Türgi k.), isand, herra.

Agalmatoliit (Gr. k. „ehtekiwi“), rohketasikall, ta punakas jaskiwi, millest hiinlased ebajumalate kujusid ja muid ehteasju niferdawad.

Agamemnon, Mykene kuningas, oli Greeka sõjavägede ülemjuhataja Troja sõjas.

Aganippe (Gr. k.) hallitas Heli-ton'i mäel (Greektamaal).

Agape (Gr. k. „armastus“), armusöömaaeg esimeste kristlaste juures.

Agardh, Carl Adolf (1785—1859) ja tema poeg Jakob Georg (1813—1901); mõlemad kuulsad Rootsi taimeeadlased.

Agaricus, lehtseen; a. campestris, sampinjon; a. deliciosus, lapa-männik; a. fascicularis, weewliseen; a. muscarius, kärblaseeseen; a. melleus, meeseen; mutabilis, pähkeseen; a. procerus, lõoseen.

Agassiz, 1) Louis, looduseuurija, sünd. 1807 Schweizimaal. Freiburgi kantonis, fr. 1873 professorina New-Cambridge's Põhja-Amerikas. Oli viimastel elu-aastatel Darwini õpetuse äge wastaline. Kirj. „Recherches sur les poissons fossiles,“ „Etudes sur les glaciers,“ „Système glaciére.“ 2) Alexander, looduseuurija, celmise poeg, sünd. 1835 Neuschateli's, prof. New-Cambridge's.

Agatharchos, Greeka kunstimaalija, elas 489 e. Kr., oli esimene, kes näite-seinte maalimise juures perspektiivi tarvitamis.

Agathokles, Syrakuse walitseja 317—289 e. Kr.; sünd. 361, oli noores-cas potitsepp. Laskis end elusalt ära põletada, kui tundis, et mürgistatud (sihititud) oli.

Agave, mitmeaastane, ühe-ida-leheline taim. Tuntakse palju seltsi-
sid. Tähtsam nendest on *A. americana*, mille mahlast käärimise teel
joomastawat jooki, nimega „pulque“
walmistatakse; lehtedest saadakse kiu-
dusid, mis kudumiseks tarvitatakse.
A. kodumaa on Lõuna-Amerika.
Europas kasvatatakse teda triip-
hoonetes ja toalilledena ning kutsu-
takse ka aloeks.

Ageladas, Greeka kujurauja Ar-
gos'esi, elas 515—455 e. Kr. Kuul-
jad Greeka kujuraujad Phidias, My-
ron ja Polykletos olivad tema õpilased.

Agenda (lad. *l.*), eeskirjade kogu,
mille järel waimulikud mehed oma
ameti-talitustel käima peawad; kiri-
kuteenistuse käsiraamat.

Agent (lad. *l.*), isik, kes teise kä-
jul äri ajab; asjamees, wahetalitaja.

Agessandros, Greeka kujurauja
Rhodos'esi, elas 430 a. ümber e. Kr.;
oli üks neist, kes „Laokoön'i“ kogu-
kuju walmistasiwad.

Agglomerat (Gr. *l.*), loomulise ki-
tiga ühendatud peenesõmerlised kaljud.

Agglutination (lad. *l.*), kofku-
eht külgeklimimine. Seda sõna tar-
vitatakse arsti- ja keeleteaduses.

Agglutinir-keeled, wt. keeletea-
dus.

Aggregat (lad. *l.*), 1) mineralogias
„kofku kaswanud kristallid“; 2) ühe-
eht mitme-juguste jaofeste ühine-
mine; näit., organismus on tühede
a., seltskond on inimeste a. — *Al-ine*
olek on niisugune kehade olek, kus wäi-
tesed jaofesed (molekulid) üksteisega

tihemini eht arwemini ühenduses on.
Nii näit. on tehad kas tõwad, wedelad
ja gaasijarnased, ifka selle järel, mis-
jugune ühendus jaofeste wahel on.

Agio (It. *l.*, I. aadshio; Pr. *l.*
I. aashio), päälisraha; raha-
eht wäärt-paberi hind üle nimelise wäär-
tuse.

Agitation (lad. *l.*, I. agitatsioon),
kihutustöö. — **Agitator**, kihutaja.

Agonia (Gr. *l.*), hingeheitmine;
enne surma ilmutwad nähtused, nagu:
waewaline hingamine, rahutus, kram-
bid, jonimine, pulsi seisma-jäämine.

Agoraphobia (Gr. *l.*), lahtiste, ta-
jaste ja tühjade kohtade, platside ja
laiade uulitsate kartus, mis mitme-
juguiste ergu- eht waimuhaiguste
tagajärjel tekib.

Agosta, sadamalinn Sizilia saarel.

Agra, linn Ees-Indias Dschumna
jõe paremal kaldal, 188,500 el.

Agram, Kroatia päälinn Sawa jõe
ääres; 65,000 el.; ülikool.

Agraphia (Gr. *l.*) kirjutamise wõi-
maluse puudumine, mis pahemapoole
pääaju teatava koha wigastamise ta-
gajärjel tekib. Harilikult ei saa niisugune
inimene, eht küll rääkimise-riis-
tad (kurk, kurgulagi, keel jne) terwed
on, sõnadega oma mõtteid avaldada,
mida rääkimise võimaluse puudumi-
seks [aphasia (Gr. *l.*)] nimetatakse.
Wiimane wiga jünnib ka pääaju wi-
gastamise tagajärjel.

Agrar-seadused, põllu-seadused;
maa-omanduse kohta käiwad seadused.

Agrarilased, poliitiline erakond Sak-
samaal, kes pää-asjaliselt juur-põllu-

pidajate kasujid kaitsta piislab. Riinõuavad nad kõrgeid wiljatollisid, et see läbi wäljamaa wilja Saksamaa tusrult eemal hoida ja omamaa wiljahindasid tõsta.

Agricola, 1) Cnejus Julius (40—93), Rooma riigimees ja sõjajätk; 78 saadik maawalitseja Britannias, kutsuti 85 Roma linna tagasi. Tema eluloo kirjutas tema wäimees Tacitus. 2) Mikael (1508—1557), Soome kirjakeele põhjendaja, õppis Wittenberg'is Lutherus' ja Melancthon'i juhatusel, waliti 1554 Turu piiskopiks; kirjutas efinese Soome keelse aabitsa, palweraamatu ning tõltsi Uue Testamendi ja mõned tähtsib Wanast Testamendist Soome keelde. — Tema poeg Kristian oli Gesticmaa piiskopp 1584—1586.

Agrigentum, wanal ajal kõige riksam ja suurem linn Sizilia lõunarannal, dorlaste asutatud V. aastajal e. Kr. — Karthagoselased häwitasiwad (405 e. Kr.) ta ära; langes 210 e. Kr. Roma walitjuse alla. Müüdis Girgenti.

Agrifultur (Lad.f.), põlluharimine, põllutöö; **agrikulturfemia**, põllutöö-lahutus-teadus.

Agrimonia eupatorium, wt. Maarjakabadakas.

Agrippa, Marcus Vipjanus (63—12 e. Kr.), Roma riigimees ja sõjajätk, wõitis Naukchos'e juures (36) Sextus Pompejus'e ja Actiumi juures (31) Antonius'e sõjawäed; ehitas pantheon'i.

Agronom (Gr. f.), põllutöö-teadlane. — **Agronomia**, põllutööteadus.

Agrostemma githago, wt. odra-sill.

Agrostis vulgaris, wt. kastehein.

Agrotis segetum, wt. wiljaliblikas.

Aguas Calientes, riik Mexiko wabariigis; 7500 rfm. suur, 102,000 in. Päälinn: Aguas Calientes, kus 35,000 el.

Aguilas (l. agilas), Hispania wabariik ja sadamalinna Bahemere ääres, 13,000 el.

Aguti (Dasypocta), wäikene (umbes pooleteise jala pitune) loomafene imetajate sugukonnast, närijate seltsist. Elutseb Lõuna-Amerikas. A. karw on ilusa rohelist-kullakarwa läikega.

Ahab, Jsraeli kuningas 875—853 e. Kr., wõttis Sidoni kuninga tütre Isebeli naiejeks, kes teda Baali teenima eksitas; kiusas prohwet Elias't taga; sai lahingus Damaskus'e kuninga wastu sõdides surma.

Ahaltjöh, kreisilinn Kaukasia, Tiflis'e kub., umbes 16,000 el.

Ahas, Juuda kuningas 735—728 e. Kr., kutsus Jsraeli ja Damaskus'e kuningate wastu wõideldes asjyr-lased omale appi.

Ahasverus, igawene juut. Muinasjutu järel olla A. Kristuse ajal Jerusalemas kingsepp olnud. Kui Kristus rasket risti kandes tema maja ees puhata tahtnud, siis ei ole A. seda mitte teha lastnud, waid ajanud ta minema. Karistuseks selle eest pidanud ta igawesti rändama.

Ahat, pool-kalliskivi; segu mitmet

karwa konnakiwideft; leitatse Võuna-Amerikas, Indias ja Europas. A-st walmistatakse sõrmusepäid ja muid wäikseid iluasju. Tema kõwaduse pärast tarwitatakse teda kella-tööstuses kellatappideks.

Ahitotus, koht, kus Eesti muinasusu järel weejumalale, Ahtile kahju tehti, s. o. ohwerdati.

Ahlqvist, August Engelbert (1826—1889), Soome keeleteadlane ja luuletaja, käis 1854—58 teaduselisel reisil Põhja-Wenemaal ja Vääne-Siberis, waliti 1863 Soome keele ja kirjanduse professoriks Helsingi ülikoolisse. Luuletajana tarwitas ta warjunime „Oksanen“. Kirj. „Viron nykyisennästä kirjallisuudesta“ (Eesti kõige uuemast kirjandusest), „Versuch einer Moskwa-Mordwinischer Grammatik“, „Suomen kielen rakennus“ (Soome keele ehitus), „Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen“ (Vääne-Soome keelte hariduse sõnad), luuletustekogu „Säkeniä“ (Sädemeid) jne.

Ahmedabad, linn Gēs-Indias, Bombay presidentkonnas, 148,500 el.

Aho (pärisnimega Brofeld), Juhan, Soome kirjanik, sünd. 1861 Jämsäle kirikundijas Kuopio läänis (tub.). Kirj. „Rautatie“ (Raudtee). „Panu“, „Lastuja“ (Lastud), 3 jagu, „Heränneita“ (Ärganud), „Kevät ja talatalvi“ jne. A. juttudest on mitmed ka Eesti keelde tõlgitud.

Ahrens, 1) Heinrich (1808—74) Saksa õigusteadlane, oli prof. Brüsseli, Graz'i ja Leipzig'i ülikoolides.

Tema tähtsam kirjatöö on „Cours du droit naturel“ (Loomuliku õiguse õperraamat). 2) Eduard (1803—63), Eesti keeletundja ja kirikuõpetaja, õppis 1820—23 Tartu ülikoolis usuteadust, sai aga alles 1834 graduateeritud üliõpilase õiguse; reisis 1838 Saksja ja Prantsufemaal; waliti 1837 Kuusalu kirikuõpetajaks ja Vääne-Harjumaal praostiks 1860. — Kirj. 1843 Saksa keeles: „Grammatik der estnischen Sprache“ (Eesti keele õpetus). See raamat ilmus 1853 teises trükkis järgmise päälkirja all: „Grammatik der estnischen Sprache Revalschen Dialects von Eduard Ahrens, Pastor zu Kuusal. Erster Theil: Formenlehre. Zweite umgearbeitete Auflage. Zweiter Theil: Satzlehre. — Selle raamatuga pani A. praegusele Eesti kirjanikkudele põhja.

Ahriman, Zoroasteri usuõpetuses „paha jumal“.

Ahtar, järw Kubani piirkonnas, Kaukasias; 434 rw. juur.

Ahti, Eesti ja Soome muinasusus weejumal.

Ahtola, Soome muinasusus weejumala Ahti eluase.

Ahtuba, Wolga jõe haru, Tjaritšoni linnast Võnapiin.

Ahtörka, kreisilinn Harkowi kubermangus; 24,000 el.

Ahwénad (percidae), luukalade sugukond, kelle kehja kammisarnaste, hambuliste soomustega on kaetud. Nad on rõõwkalad, toidavad endid teistest wee-loomadest. Reid on umbes 80 seltsi. Inimesele on nad kahulikud, sest et neil kõhtidel maitsew

liha on. A-d on jõe- ja mere-kalad. — A h w e n (perca fluviatilis), mage-dasvees elaw, kollakas-rohelist karwa, mustade rist-triipudega kala. Kõige suuremad ahwenad kasvavad kuni $\frac{3}{4}$ aršina pikaks. A. elutseb Euroopa ja Aasia jõgedes ning järvedes; toidab ennast üsksidest, putukatest, väikestest kaladest jne. Ta sigineb tub-listi.

Ahwenamaa (Sm. f. Ahvenan-maa, Rootsi f. Åland), Soome saar-
restid (umbes 80 saart) Läänemeres, Põhja- ehk Botni- lahe lõunapoolses osas; 1261 rfm. suur, 18,500 in. A. päälinn on: Maarianhamina (Rootsi f. Marienhamn).

Ahwid ehk p ä r d i k u d (simiae), imetajad loomad, kes oma kehahituse poolest kõige enam inimese jarnased on. Nende tagumiste jalgade suur warwas sejab teiste warwaste wastu, nagu inimesel põial, sellepärast nime-tatakse ka ahwiidid nelja käelis-
teks. Nägu on neil enam vähem paljas, ilma karwadeta. A-d elavad soojades maades; toidavad endid vähemateit imetajatest, putuka-
test, munadest, pääasjalikult aga tai-metoidust, iseranis wiljadest. A-d käiwad nelja käpa pääl. Nad elavad enamisti puude otjas ja wõiwad hästi ronida. Enased ahwid toowad ühe, harwa 2—3 poega imale. Noorelt on nad õige arukad ja lasewad ker-
gesti end taltfuiada, aga wanadu-
jes lähewad müriks ja kurjaks. Ah-
wiidid jaotatakse kahte suurte jaku: Wana- (simiae catarrhinae) ja Uue-

maailma (simiae platyrrhinae) ah-
wid. — Wana-maailma ahwidel (go-
rilla, orang-utang jne.) on ahtafesed
ninasõõrmed ja 32 hammast, kuna
aga Uue-maailma ahwidel (müraja,
juutahw jne.) laiaks-litsutud nina-
sõõrmed, 36 hammast ja suuremal
jaol pikk saba on, mille abil nad
otjadesst kinni wõiwad haarata.

Aia asjandus, põllutöö haru, mis
marjade, puu- ja aia-wilja
kasvatamise ning lilledes
harimisega tegemist teeb.

Aias (Lad. f. Aiax), Salamis'e
kuningas, kuulus Greeka kangelane
Troja sõjas. Muinasjutu järel käi-
nud ta nõdrameelseks, kui pärast Achil-
les'e jurma selle riided mitte temale,
waid Odysseus'ele anti; jälle meele-
märkusele tulles jurmanud end. Tema
üle on Sophokles kurbmängu „Aias
Mainomenes“ (pöörane Aias) kirju-
tanud.

Aiatari-hein (j u m i k a s, p ä e -
w a r o h i, Lad. f. knautia arvensis
Coulter, scabiosa arvensis L.), 12—40
tolli kõrgune, lilla, harwa walgete
õitega taim uiiohtade (dipsocaceae)
sugukonnast, kasvab teede ja met-
sade ääres, põldudel ja heinamaadel.

Aiawarwas (cirsium lanceolatum
Scop.; carduus l. L.; cnicus l. Willd.)
2—3 jala pikune, purpurikarwa õi-
tega kaheaastane taim korwõislaste
(compositae) sugukonnast. Wars on
kandiline ja karwane. Lehed on alt
lühikeste karwakestega kaetud. Kas-
wab tihedusel, prügihumifutel, teede,
põllu ja metsa ääres.

Midförwik (*lamium amplexicaule*), üheaastane taim huulõislaste (*labiatae*) sugukonnast. Vars altpoolt mitmeharuline. Alumised lehed on ümargused, neerunäolised, wartega, ülemised hõlmadega. Dieb on ilusad, purpurikarva; neis on palju mett. Kaswab aedades ja põllul.

Mides (Vad. f. Pluton), Greeka muinasusut a l t i l m a jumal, Zeus'i vend.

Migun, linn Mandshurias, Amuri jõe paremal kaldal. — **M i g u n i = l e = p i n g u** läbi sai (1858) Wenemaa Hiinalt Amuri-maa omale.

Milant ehk **Hiina saarepuu** (*ailantus glandulosa*), Põhja-Hiinalt pärit olem puu, kasvatabatse lehtede pärast, mida üts siidiusfi-tõug (*philosamia cynthia*) häämeelega jõõb, Lõuna-Wenemaal ja Lõuna-Europas.

Min (l. äng), jõgi Prantsufemaal, Rhone jõe parem haru; 190 km. pikk.

Minaste (Väti f. Minaschi), alem Riia-lähe ääres, 63 wersta Pärnust Lõunapool. A-s on muu jeas kolme-klassiline laevameeste kool; 2057 el.

Minets ehk **materials** nimetatatakse kõike seda, millest tehjad kofku on pandud. A. wõib tehades kas a h e ehk m i t m e s u g u n e olla. Näit. raua a. on ka kõige wäiksemates ja-gudes ifka ühetaoline, kuna graniidi a. mitmesugune on, sest et graniit konna-kwiist, jädekwiist ja põllukwiist koos seisab. A. wõib kolmes pää-olekus ette tulla: a) t õ w a s, b) w e d e = l a s ja d) g a a s i j a r n a j e s.

Mino, Jaapani algelanitüd, arwu

poolest umbes 24,000 hinge; elawad nüüd weel Jeso, Sahalini ja Kurili saartel.

Minsworth (l. eens-uors), 1) J a m e s W i l l i a m H a r r i s o n (1805—82), Inglise romani-tirjanik. — 2) William Francis (sünd. 1807 jr. 1896), Inglise reisija ja maateadlane (geolog). Kirj. „On pestilential cholera“ (kattujarnane kolera), „Travels in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia“. (Reisid Wäike-Aσίας, Mesopotamias, Kaldeas ja Armenias).

Mir (l. äär), maakohht Saharas, 2000 m. merepinnaht kõrgemal. Pää-linn: A g a d e s.

Misne (ään), jõgi Prantsufemaal, Dife jõe pahem haru; 280 km. pikk.

Mistulf, longo-ardide kuningas 749—756.

Miwajowski, Jwan Konstantino-witsch, (1817—1900), üts tähtsamatest Wene kunstimaalijatest. On wäga palju piltta maalinud: „Dö Reapolis“, „Torm“, „Segu“, ning Musta-ja Wahemere pildid jne. Reist on kõige tähelepanemise-wäärilisemad ja ilusamad ifka need, mis merd kujutawad. Palju tema piltisid on Peter-buris Aleksander III. muuseumis.

Miweekste ehk **EWst**, jõgi Liwimaal, Wõnnu maakonnas, jookseb Lubani järwest Wäina (Düna) jõkke, 90 w. pikk.

Mix (l. ääts), linn Prantsufemaal, Rhone jõe ääres, 28,500 el.; ülikool; joojad mineralwee-hallitad.

Mja-arwamine, wt. aera.

Aljaccio (l. ajattshio), Korsika saare pealinn, 21,000 el.; Napoleon I. sündimise paik.

Aljalugu (Gr. l. historia), tõelik jutustus rahwaste tähtsamatest sündmustest. Ta on kas üldine jagune. Üleüldine jutustab kõigi rahwaste tähtsamaid sündinud lugusid, kuna jagune ainult üheainsa rahwa, riigi, linna või suguwõja elulugu tähele paneb. Harilikult jagatakse a. kolme jaksu: a) wanaaeg (maailma loomisest kuni 375 p. Kr.), b) kesk-aeg (375—1517), d) uus-aeg (1517 kuni meie ajani). Kes ajalooa ligemalt tutvustada soovib, sellele soovitame: „Bergmann, Üleüldine ajalugu“, 2 jagu (wana- ja kesk-aeg), „Lindeqvist, Üleüldine ajalugu. Wana-, kesk-, uus- ja kõige uuem aeg“.

Aljatar, Soome muinasusust mees ja haldjas, kes neitsi kujuklastajaid metsa meelitas; luupainaja.

Alademia, Greeka kangelasele Akademos'ele pühendatud paik puistatuga Athena linnast põhjapoole. Siin õpetas mõttetark Platon, mispärast siis tema kooli akademia=koollis nimetati. — 15. aastajast jaa-dik hatati õpetlaste seltsisid, ülikoolisid ja kõrgemaid ametikoolisid akademiaks kutsuma. — Wenemaal on järgmised akademiad: Sõjawäearstiteaduse a. (Peterburis); Sõjawäeõigusteaduse a. (Peterburis); Waimulikud a.=d (Kasjanis, Kiiewis, Moskwas ja Peterburis); Kaubanduse=tea-

duse a. (Moskwas); Mihailow; juurtükiväe a. (Peterburis); Nikolai mere a. (Peterburis); Teaduste a. (Peterburis). Wiimane on õpetatud selts, millel kolm jaoškonda, nimelt: füüsika-mathemaatika, ajaloo-keeleteaduseline ja Benekele ja kirjanduse jaoškond.

Akatsia (acacia). Taimed, mis meil igapäewases elus harilikult „akatsiaaks“ kutsutakse, ei ole taimeteaduses sugugi akatsiad, waid „robinia“ ja „caragana“ nimelised põõsas-kaswud. Päriskatsiad (mimosaceae sugukonnast) on puud ja põõsad, mille kodusmaa wana- ja uue-maailma palawad maad on. Pea kõigil a. tõugudel on okkad ehk nõelad küljes. A-d imitsewad enesest liimisarnast ollust, n. n. gummi arabicum'i wälja. Kuulsad selle poolest on Senegali ja Arabia katsiad.

Akbar (Ar. l. „Wäga Suur“), päris ehk õige nimi: Tschelai Eddin Mo hammed (1542—1605), kõige kuulsam India keiser ehk suurmogul, walitses 1556—1605, oli teaduste ja kunstide sõber, edendas ka põllutööd.

Akiba Ben Joseph, kuulus juutide rabbi, jr. 135, wõttis Bar Kochbani mässust osa, hukati Hadriani walitsuse ajal.

Akka (wanal ajal Ptolemais), Türgi sadamalinn Syrias, Bahemere ääres; 10,500 el.

Akkadlased ja sumerid, Turani tõugu rahwas, kes enne asürylasi ja babylonlasi Euphrat-Tigris'e maal elas. Reid peetakse kiil-kirja ülesleidjateks.

Alftermann, freisiliinn Bessarabias, Dnjestri jõe parental kaldal, umbes 18 w. Mustast merest eemal; 28,000 el. Ühendati lõpulistult 1806 Wenemaaga. — Alftermani kreis, 7,300 rw. juur, 270,000 in.

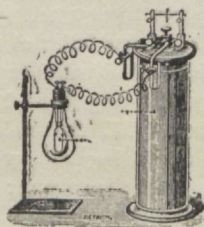
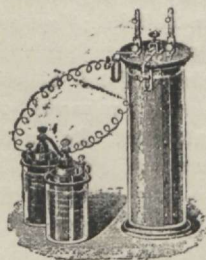
Akkommodation (Lad. k.), oludega kofku-sünnitamine. — Arstiteaduses nimetatakse selle sõnaga film a t e r a o m a d u ſ t, end nii munta, et film asju mitmesuguste kauguste tagant ühe-hästi näeb. See on selle läbi mõimalik, et filmatera paenduw on ja oma kumerust munta võib.

Akkompagnement (Pr. k. l. akkompanjemang), kaasmäng (klaweril, wiilil jne.); a k k o m p a g n e e r i m a (l. akkompanjeerima), kaasa mängima.

Akford (Lad. k.), 1) helide kofku-tõla; 2) kofkuleppimine (wõla-andja ja wõlgniku wahel); leping (töö-andja ja töötegija wahel), tükitöö.

Akkrediteerima (Pr. k.), kirjalikult kellegile luba andma, määratud summa raha wastu wõtta. — **Akkreditiv**, kirjalik tunnistus, et kellegile määratud summa raha võib anda, mille eest soowitaja wastutab.

Akkumulator (Lad. k., „jõuufoguja“), riist elektrilise-jõuu kogumiseks. A-sid tarwitatakse lühikese, aga suurt jõudu nõudwa töö jaoks (nagu raskuste tõstmiseks, wesiwärawatate lahtitegemiseks jne.). Esimene a. on Armstrongi üles leitud, ja see ei läinud palju hariliseft weepressist lahku. A-del on juur tähtsus, sest nende abil on mõimalik elektrijõudu ühest kohast teise wiia.

Akkumulatorid.

Kõik senised a-d ei anna aga mitte nii palju elektrijõudu tagasi, kui nende täitmiseks ära kulub. Kõige täielikumate juures on kaotus ifka weel 15% ümber.

Akkurat (Lad. k.), karwa päält; hoolas.

Akmolinski maafond, Keis-Nasja Wenemaa kirgiisistepi põhja-hommis-tupoolne jagu; 512,000 rw. juur 883,000 elanikku, kellest umbes 100,000 kirgiislast. Päälinn: A k m o l i n s k i, Tschim'i jõe ääres, 10,000 el.

Akroamatiline õpetusewiis, jutustaw õpetusewiis, j. o. niijugune õpetusewiis, et kooliõpetaja jutustab ja lapsed kuulawad.

Akrobat (Gr. k.), kõietantsija.

Akromatismus (Gr. k.), prismade

(klaaside) omadus, walgeid walguse-
tiiri kofku hoida, nii et need üfifituteks
wärwidets ei jagune. Niifugused
prismad (klaasid) wõi linjed (läätjad)
on kroon- ja flint-klaasist walmistatud.

Akromatiline (Gr. l.), wärwita,
ilma wärwi-ringideta.

Akromatopia (Gr. l.), wärwipi-
medus. Niifugune nähtus, kui ini-
mene kõi ki wärwijid eht ainult
mõnda wärwidest ei näe.

Akropolis (Gr. l.), wanaaegsetes
Greeka linnades kindlustatud
jagu; iseäranis kuulus oli Athena
akropolis.

Akrostitichon (Gr. l.), salmit, mille
üfifitute ridade algtähed kofkulgedes
jõna eht lause jünnitawad.

Akjakow, 1) Sergei Timofe-
jewitsch (1791—1859), Wene kir-
janik. Tema tähtsamad tööd, mida
iga haritud wenelane tunneb, on:
„Perekonna ajalugu“ ja „Bagrowi
pojapoja lapse-aastad“. 2) Kon-
stantin Sergejewitsch (1817
kuni 1860), Wene rahwusmeeleliste
(slawofiilide) juht. 3) Iwan Ser-
gejewitsch (1823—1886), Kon-
stantin Sergejewitschi wend. Oli oma
wenna furma järele Wene rahwus-
meelsete juhataja ja pää; hiilgaw kõ-
nemees ja awaliku-elu tegelane.

Akt (Rad. l.), 1) tegu, tegewus, tali-
tus; 2) järt (näitemängus); 3) amet-
lik paber, milles kohtu-asi üleskirju-
tatud ja mille järel siis kohus asja
otfustab.

Aktinometer (Gr. l. kiirtemõõtja),
riist, a) mille abil päikese-kiirte jõen-

damise-jõudu mõõdetakse; b) millega
jeda päikese-kiirte soojuse-määra mõõ-
detakse, mis asjadest ja ollustest ilma-
ruumi lahkub.

Aktinometer.

Aktiva ja Passiva (Rad. l.), wa-
randus ja wõlg (ärraamatute järel).

Aktia-selts, äri- wõi kauban-
duseselts, mille põhjuskapital liik-
mete osarahadest eht akti-
siatest koos seisab. Iga liige was-
tutab seltsi kohustuste eest üfifi selle
wõrra, kui palju tal aktiaid on.
Aktionär, aktia omanik. — **Aktiis**,
kaudne kroonumaks, mida mõnede
asjade, nagu: juhkru, tubaku, tuletik-
kude, pärmi, wiina, petroleumi jne.
päält wõetakse.

Akuometer, riist millega kuulamise
terawust katfutakse; tarwitatakse ka
kurtoleku suuruse mõõtmiseks.

Akustika (Gr. l.), kõla õpetus.

Akwarium. Mõnda nimetatakse
weega täidetud ruumi, mis klaasist eht
muust materjalist tehtud on ja milles
elawaid loomafid eht taimesid hoi-
takse. Ak-i tarwitatakse: 1) ilustuse
jaoks, 2) teadusliku otstarbega, ku

veeloomade ja taimede juures uuri-
misi toime tahetakse panna ja 3) tege-
lise otstarbega, kui näit. kalu tahe-
takse kunstilisel teel kasvatada. Vesi
peab a-s tihedasti vahetatud saama,
mida harilikult kraanide ehk väikese
gaasimotori abil toimetatakse. Kas-
wawad aga a-s taimed, siis võib
harvemini wett vahetada. Kui a-s
kahepaitseid loomi hoitakse, nagu tri-
tonisid, siis paigutatagu keset a-i kal-
jusarnane kivi ehk muu asi, kuhu loom
wahete wahel õhku võib kääia sisse hin-
gama. Kõige paremad toiduained akwa-
riumi-loomadele on: kuuw liha ja sipel-
gate munad. Noori kalapoegi ei tohi
ialgi leiwasifuga toita. Kõige koha-
sem soojus a-loomadele on harilik toa-
soojus.

A la baisse (Pr. t., l. a la bāss),
raha- ja wäärtpaberite langemine.

Alabama, 1) riit P.-A. Ühisriiki-
des, 135,363 rkm. juur, 1,520,000 in.
Päälinn: Montgomery. — 2) jõgi
Põhja-Amerikas, tuleb Alleglhany-mä-
gestikust, jookseb Mexiko lahte; 1015
km. pikk.

Alabaster, 1) tihe, sõmerline, läbi-
paistew, kollakas-hall, punakas või
ka koguni walge, pehme gipsi-tõugu
mineral; tarwitatakse waaside, kujud
ja teiste ehteasjade walmistamiseks.
2) Kunstilikult walmista-
tud a. on põletatud gips, mis weega
segatult kõwaks on angunud. Seda
tarwitatakse niisamuti nagu päris a-t
kujud ornamentide ja ehte-asjade
walmistamiseks. Saadakse, kui 1 osa
põletatud gipsi 2—2½ osa weega sega-

takse. Angumine sünnib 1—2 minuti
jooksul. Et angumise kiirust takistada,
lisatakse gipsi-segule liimi juurde, mis
alabastri kõwadust, läbipaistwust ja
marmorifarnadust suurendab. Indigo,
mangankaliumi ja teiste wärwide juur-
delisamisega tarwitatakse a-t ka teiste
kunstikwide walmistamiseks. Jseärani-
suse wäljanägemise ja kõwaduse saab
a., kui talle maarjajääd juurde lisa-
takse. —

Ala Dagh, mäe-ahelik Türgi Ar-
menias, on kuni 3519 m. kõrge.

Alacalised kurjategijad, 10—17
aastased isikud, kes kuriteos süüdlased
on. 18. aastajaja lõpul hakati neid
wangistamise asemel parandusmaja-
des kinni hoidma.

Alagôas, Brasilia riit, 58,491 rkm.
juur, 460,000 in. Päälinn: Maceió.

Alagos, kustumud tulepurtskaw mägi
Kaukasias, Erivani kub., 4364 m. kõrge.

A la hausse (Pr. t., l. a la oofs,
„kõrgesse“), raha- ja wäärtpaberite
tõusmine.

Alais (l. alée), Prantsuse tööstuse-
linn Gardoni jõe paheimal kaldal;
25,000 el.

Alamannid, Germani tõugu rah-
was, elas 3. aastajajal Rhein'i, Main'i
ja Donau wahel.

Alandi saared, wt. Ahwenamaa.

Alanid, Skyti tõugu rahwas, elas
Kaukasia mägestikust põhjapool. Üks
osa neist ühines hunnidega, teine osa
läks (409) ühes suevide ja wandali-
dega Hispانياsse.

Marcon, Pedro Antonio de
(1833—91), Hispania luuletaja.

Marcon y Mendoza, Juan Ruiz de (1590—1639), üks kõige tähtsamatest ja kuulsamatest Hispania näitemängude kirjutajatest.

Marich, lääne-gothlaste kuningas, sünd. 376, laastas esiteks (395) Greeksmaad, pärastpoole (401—403) Itaaliat, võitis 410 Roma linna ära, suri samal aastal (410) Cosenzas (Lõuna-Italias). Miinasjutu järelle olla gothlased ta furnukeha Bujento jõe põhja maha matnud.

Maaska, mägine poolsaar P.-Ameerika loodepoolses osas; 1,530,000 rkm. suur, 65,000 in. Venemaa määs (1867) ta P.-M. Ühisriikidele 15 miljoni rubla eest. Uuemal ajal on säält kulda leitud. Päälinn: Sitta.

Maun, mt. Maarjajää.

Alba, Fernando Alvarez de Toledo (1508—82), hertsog, Hispania kindral ja riigimees; võitles õnnelikult Prantsusemaal, Saksamaal ja Itaalias; oli 1567—73 aseringas Madalmaadel (Hollandis), kus säälset määsu hirmu-abinõudega katkus maha suruda, kuid asjata; võitis 1580 Portugalia ära.

Albalonga, vanal ajal linn Latiinias (Italias), Albanus'e jäärve ja mäeligidal; Askanius'e asutatud; Roma emalinn. — Roma kuningas Tullus Hostilius hävitas ta ära.

Albania, Türki maakond Adria ja Jonia mere ääres, 70,000 rkm. suur, 2½ milj. in. Elanikud: albanlased ehk arnautid, kes väga sõjaka rahwas ja osalt Muhamedi, osalt Greeksidiget usku, osalt katoliiklased on. Nad

kaawatavad karja, iseäranis lambaid. Päälinn: Janina.

Albany (l. oolbeni), New-York'i riigi päälinn (P.-M. Ühisriikides), Hudson'i jõe paremal kaldal; 94,900 el.; ülikool. M. on hollandlaste asutatud 1613

Albatani (u. 850—929), pärsinimega Muhammad Ben Seran Abulbdaillah, arablaste kõige tähtsam arwu- ja täheteadlane; fr. maavalitsejana Syyrias.

Albatros (diomedea), suur, valge, mustade tiivadega merelind, natuke suurem kui ani; elab Lõuna-maade meredes.

Albatros.

Alberdingk-Thym (l. teim), Josephus Albertus (1820—89), Hollandi romani- ja aja-kirjanik.

Alberoni, Giulio (1664—1752), kardinal ja Hispania kuningas Philip V. minister.

Albert-Nyanza (Nvutan), kõige põhjapoolsem Nili jõe järv.

Albertus Magnus (krahv Albert von Bollstädt) (1193—1280), üks tähtsamatest õpetlastest kesk-ajal, kuulus koolitark, „Doctor universalis“, õpetas Aristoteles'e mõttetarkust. Rahvas pidas teda tema tarkuse pärast nõiaks.

Albert von Apeldern, Liivimaa kolmas piiskopp 1199—1229, fr. 17.

jaanuaril 1229 Riias; ajutas 1201 Riia linna ja 1202 mõõga wenda de rüütliordo; tõsteti 1206 Saksa riigi-würstiks.

Albigensid, uulalahk XII—XIII aastajajal Lõuna-Prantsufemaal. Nad olid wad tähelepanemise wäärt oma lihtsa, tagasihoidliku ja wooruslike elu pärast. Paawst Innocentius III. kuulutas nende wastu risti-sõda, mis krahw Simon Montfordi juhatusel (1209—29) ette wõeti. Selles sõjas hukati umbes 25 tuhat inimest ära.

Albinismus, wärwi-olluse (pigmenti) puudus inimeste ja elajate keha nahas, mille tagajärjel nahk ja juuksed walged on.

Albion, Suur-Britannia (Inglismaa) wanaaegne nimi.

Albit, walget karwa päewakivi (mineral).

Alboin, longobardide kuningas, waltis 561 Pannonias, häwitas 566 gepidide riigi. Wõitis gepidide kuninga tütre Rosamunde omaale naiseks. Väks 568 oma wäega Põhja-Italiasse ja põhjendas sinna „longobardide riigi.“ Tapeti oma abikaasa toime 573.

Albot, Mihail Nikolajewitš, ind. 1851, praeguse aja Wene kirjanik. Tema tähtsamad tööd on: „Arutegemise päew“, „Papi mantel“, „Wanelaps“.

Albumin, munawalge; jaadakse ka mununadest ja wereft.

Albuquerque (l. albuquerque), Alfonso d' (1452—1515), Portugalia ajekuningas Indias 1508—15, wõitis

Goa, Malabar'i, Ceylon'i, Sunda saared ja Ormus'e.

Alcalde (Hisp. l.), kohtunik.

Alcarraza (Hisp. l., l. alcarraja, „jahutaja“), walge, jawnst pudel, mille abil Lõuna-maadel joogi-wesi jahe ja wärske hoiatse.

Alcarraza.

Alcon, Hispania linn Alicante maafonnas; 32,000 el.; paberitööstus.

Alcedo ispida, wt. jäälinn.

Alchemilla vulgaris, wt. põimu-leht.

Alcin (736—804), Karl Suure sõber ja nõuu-andja, ajutas koolisid Karl Suure riigis; 796 jaadis kloostrisimees Tours'is.

Aldehyd, wärwita, ijeäralise lõhnaga wedelik; sulab wees, eeteris ja alkoholis, aurab ruttu ära ning kaob 21 graadi sooja käes; tarwitatakse anilini-wärwide walmistamise juures. Õhu käes imeb ta hapnikku enesesse ja muutub äädikahappets. Tema omakaal on 0,8.

Aldermann, linna-nõukogu liige Inglismaal ja P. A. Ühisriikides; rae-isand.

Aldershott (l. volderhot), Inglise linn Hampshire krahwikonnas; 31,000 el.

Aldrich (l. oldritš), Thomas

B a i l e y, P. = A. kirjanik, jnd. 1836 Portsmouth's (New = Hampshire's), toimetab 1861 jaadif Bostonis aja = firja „Atlantic Monthly“. Kirj. luu = letufi, uudisjuttufid ja naljaromani „Prudence Palfrey“.

Alea, (Rad. l.), täring. — A. jacta est, täring on heidetud (f. o. tagane = mist enam ei ole). Mii olla Julius Cäfar ütelnud, kui ta sõjaväega üle Rubiconi jõe läts.

Alcardi, Alcardo (1812—78), Italia luuletaja. Kirj. politilisi ja tunde = laulufid.

Aleksander I. — Bene keiser, jnd. 1777; astus troonile 1801. Esimene pool tema valitsuse ajast kulus sijemiste forralduste ja uuenduste, nagu: ministeriumide asutamise, rahwahariduse eest hoolitsemise jne. pääle ära. 1812 algas sõda Napoleoniga, mis sõjataiguga Prantsufemaale lõppis. A. I. käsul sai rahwas 1816 Gestimaal ja 1819 Viivimaal pärispõlvest wabaks. Oma elu lõpul langes A. ufulisesse jala = õpetusesse (müsticismusesse) ja häwitas selles tujus palju sellest ära, mis ta oma eluajal üles oli ehitanud. Suri 1825 Võuna = Wenemaal Tagan = rog'i linnas.

Aleksander II., Bene keiser, jnd. 1818, astus troonile 1855. Kohe pääle Ces = wastopoli linna langemist (1855) tegi ta Pariisis rahu ja astus warsti pääle selle riigi põhjaliste uuenduste juurde. Nendest on kõige tähtsamad: 1861 teo = orjuse ärafaotamine Wenemaal; 1863 ihunuhtluste muutmine ja ülikoo = lide põhjuskirj; 1864 maakogude eht

semiswo asutuste seadus ja kohtute uuendus; 1870 linnaseadus ja seadus üleüldisest wäeteenistusest. Wälimises politikas oli A. II. walitsuse ajal kõge tähtsam sündmus Bene = Türgi sõda (1877—78). 1. märtsil 1881 sai A. nihilistide poolt wi = satud lõhtewa pommi läbi Zekaterina kanali ääres, Peterburis surma.

Aleksander III., Bene keiser, jnd. 1845, astus troonile 2. märtsil 1881. Tema walitsuse ajal ei olnud üh = tegi sõda, aga seda rohkem töötati sijemiste uuenduste kallal, millest järgmised oleksiwad nimetada: seadus = maakogu ülemate üle 1889, sõja = wäe = gümnaasiumide kadeti = koolideks ümbermuutmine, ülikoolide põhjus = kirja uuendamine 1884, kiriku = kihel = konna koolide arwu suurendamine, trüki = õiguste kitfendamine, uued ees = kirjad wandemeeeste kohtutele 1889, linna ja maakogu omawalitsuse kitfendamine. Kõige rohkem edendati Bene keelt ja meelt. Väanemere kuberman = gudes kaotati Saksa ja Gesti = Läti koo = lid ära ning tehti kõigis koolides Bene keel õpeteeleks. Wälimises politikas sõbrustati Prantsufemaaga. A. III. juri 1894.

Aleksander Newski (1252—1263), Bene rahwa kangelane, Nowgorodi würst, wõitis (1240) rootslased Nawa kalbal (jäält jaigi ta nime „Newski“), Peipsi pääl (1242) Saksa ordo rüütlid ja wõitis neilt Pihkwa jälle tagasi. Et ta tatarlaste Khaniga (tuningaga) hästi läbi mõistis saada, siis hoidis ta niiviisi Tatari sõjataigu eemale.

Aleksander Suur, *Makedonia* kuningas 336—23 e. Kr., Philipp II. poeg; sünd. 356, surnud 323 e. Kr. Babilonis; võitis perslased 334 Granikos'e, 333 Issos'e ja 331 Gaugamela ja Arbela juures ning tegi nende võitude läbi Persia riigile otse päale. Asutas *Aleksandria* linna Egiptusesse, võitis 332 Tyrus'e linna ära, tungis Keis-Arias kuni Jaxartes'i (Sõr = Darja) jõeni, läks 327 üle Indus'e jõe, kust sunnitud oli tagasi pöörama, sest et sõjamehed mäsasu tõstisid. Nende sõjakäikude läbi laotas ta Greeka keelt ja haridust Vääne-Arias ja Põhja-Afrikas laiali.

Aleksandria, 1) kuuba- ja sadamalinna Alam-Egiptuses; u. 320,000 el.; kaht hädä sadamat; Egiptuse asutunga (Thebide) pealinn. — A. on Aleksander Suure asutatud 332 e. Kr., oli Ptolomäuste ajal Greeka hariduse keskkoht. Arablased võitsid ta 641 ära. — 2) kreisilinn Personi kub., Indus'i jõe ääres, 14,000 el.

Aleksandria ajajärk, aeg, mil Greeka hariduse keskkohtaks Aleksandria linn Egiptuses oli. See ajajärk langeb kahte jaffu: a) 332—30 e. Kr. (Ptolomäuste valitsuseaeg); b) 30 e. Kr. — 140 p. Kr. (Roma valitsuseaeg).

Aleksandria raamatukogu, wana aja kõige tähtsam ja juurem raamatukogu, Aleksandria linnas (Alam-Egiptuses), kuningas Ptolomäus II. asutatud. Selles raamatukogus oli umbes 400,000 paberirulli (raamatut). Üks osa sellest raamatukogust häwines juba sel ajal ära, kui Julius Cäsar

Aleksandria linna ümber piiras, ülejäänud osa häwitasidwad usumäratsejad kristlased 391.

Aleksandria kool, Wene keiser Aleksander I mälestuseks asutatud Gesti kool Põltsamaal. Kooli esimehed asutajad olidwad Wiljandimaa (Paistu ja Tarwastu) mehed. — 1869 lubati walisuse poolt kooli hääks raha hakata korjama. Raha korjamine kestis kuni 1888, mil kool Põltsamaal Wene õpeteelega ja linnakoolide õpetawaga awati. Pärast poole tegi A. kooli kuratorium otsuseks kooli põllutööks kooliks muuta. Müüd on ta siis ministriumi poolt põllutööks kooliks, niihästi kestmise kui alama eeskawaga, kinnitatud. Rahwa seast korjatud raha hoitakse Weneriigi kassas alles, kust ta kooli ülespidamiseks määratud summa Weneriigi poolt abiandakse.

Aleksandria sammas, Aleksander I. mälestuse-sammas Peterburis, Talwepalee ees. Sammas on umbes kümne jülla kõrgune graniti-kivi post, mille otsas ingli kuu on. See on kõige kõrgem auusammas Peterburis. Awati 1834.

Aleksandria, tume-roheline mineral.

Aleksandropol, kreisilinn ja kindlus Taga-Kaukasia, Griwani kubermangus; 23,000 el.

Aleksandrow, kreisilinn Wladimiri kubermangus; 6,800 el.

Aleksandrowsk, kreisilinn Jekaterinoslawi kubermangus, Dnjepri jõe kaldal; umbes 16,000 el.

Aleksei Mihailowitsch, Wene tjaar Romanowide sugust (1645—1676).

Tema walitjuse aeg on tähtjas seaduse-
raamatu koostuseadmise ja kirikuraama-
tute parandamise poolest, mille taga-
järjel usu lahkuminek tuli. Tema walit-
juse ajal tulidwad riigis mitmesugused
segadused ja mäsjud ette, nõnda Row-
gorodi ja Pihkwa mäsjud, mis peagi
maha suruti. Pääle selle oli weel 1648
Moskwas mäis ja Wolga kallastel;
Lõuna-Benemaad ahwardas kasakate
hetman Stenka Rasin oma mäsusjal-
gaga. Kõigist nendest mäsjudest ja
segadustest saadi aga õnnelikult jagu.

Aleksei Petrowitsch, Wene keisri
Peter Suure wanem poeg, sünd. 1690;
oli oma isa uueenduste wastu õige wae-
nuline ja seisis sellepärast siis isa wiha
all. Suri äkitselt 1718 wangikojas.

Alekja (Gr. k.), lugemise, ehk üle-
üldise kirja- ja trükitähe arusaamise
wõime kaotamine.

Alekjin, kreisilinn Tula kuberman-
gus; umbes 5000 el.

Aleman (1550—1610), Hispania
romanikirjanik. Kirjutas felmi-ro-
mani „Guzman de Alfarache.“

Alembert (l. alangbäär), Jean
le Rond d' (1717—83), kuulus
Prantjuse arwuteadlane, oli ühes Di-
derot'iga Prantjuse „encyklopedia“
väljaandja.

Alesjki, kreisilinn Tauria kuber-
mangus, Dnjeprowski kreisis; umbes
9000 el.

Aleuti saared, jalk tulepurtskawaid
jaarefesi (arwu poolest 140—150) Beh-
ringi meres. Nad algawad Alaska
maainult ja ulatawad kuni Kam-
tjatka poolsaareni; 16,600 rfm. juu-

red, 3000 in. — Behringi ülesleitnud
1728. — Wene walitjus andis nad
1867 P.-A. ühisriikidele.

Alewif. Lute alewiffude asutamiseks
on tarwis, et neli ehk enam usalduse-
wäärilist kaupmeest, kellel tarwilik ka-
pital peab olema, jääb vähemalt 6 aas-
tat järgimööda kaubelda kohustawad.
Neile antakse siis luba kauplemise-
kõla ehk alewiffu (посадъ) asutada.
Sarnased kauplemise-kohad (слобода)
on nendefamade seaduste all kui ale-
wifud, kuni nad alewite ehk linnade
õigused saawad. Iga sarnase alewifu
asutamiseks on kubermangu walitjuse
luba tarwis.

Alewipoeg. „Kalewipoja“ lugulau-
lus nimetatakse A.-a ikka ühes Olew-
ja Eulewipojaga. Nende jugu on tume
ja tundmata. Kas nad jungalased ehk
muidu sõbrad olidwad, sellest ei kõnele
rahwalaul lähemalt.

Alsenid ehk metalid, metallide
segajulatis, milles 62% wäike, 20%
tsinki ja 18% niifelt on.

Alfieri, Vittorio, krahw (sünd. 1749
jr. 1803), Italia näitemängude kir-
jutaja. Kirj. 21 kurbmängu.

Alfons, 1) A. XII., Hispania ku-
ningas 1874—85. — 2) A. XIII., prae-
gune Hispania kuningas, sünd. 1886,
hakkas 1902 walitjema.

Alfred Suur (849—901), Inglise
kuningas 871 saadit; ühendas pea-
aegu terve Inglise maa oma walitjuse
alla; andis häid seadusi, korraldas
kohtupidamise korda, ajutas toolisid.

Alfurid, Celebes'i ja Molukki saarte
elanikud.

Algae, wt. meriheinad.

Algebra (Ar. f.), üks jagu arvu-
teadusest; tähtedega arvamine.

Algelajad (Protozoa), väikesed loo-
mad, mida üksi suurendamise klaasi abil
näha võib. A-te keha on sülbisarnane.
Nad elavad enamasti vees, iseära-
nis meres. Algelajaid on 2 sugu-
konda: inwusorid (infusoria), ja
juurjalgnikud.

Algenib, kõige heledam taevatäht
Perseus'e (küünlapäewa tähtede) tä-
hejalgas.

Algeria (l. alshiiira), Prantsuse
afumaa Põhja-Afrikas; 797,770 rkm.
juur; 4,800,000 in., kellest 364,000
prantslast, 155,000 hispanlast, 57,000
juuti, 39,000 itallast, 29,000 marok-
kolast. — Saadused: raud, vask,
tina, hõbe, marjaviin, õlu, siid, wili,
willad, loomad, tubak, forf, nahad jne.
— A-s on 3 maakonda: Algier, Oran,
Konstantine. Päälinn: Algier. —
Ääd: Väike-Atlas, Aures. —
Jöed: Wadel, Kebir, Tafna, Chelif.
— Maa on väga wiljarikas. —
Raudteede pikkus: 3094 km. —
Ajajalugu: Roomlaste walitsuse
ajal oli A. (sellel ajal kutsuti teda Nu-
midiaks) õitswal järjel; 429 häwita-
siwad teda wandalid, 690 wõitsiwad
arablased ta ära; sultan Haireddin-
Barbarossa andis 1520 maa Türgi
walitsuse alla; 1847 wõitsiwad prants-
lased ta oma kätte.

Algier (l. alshiiir), Algeria päälinn
Bahemere ääres, 97,400 el.; terwise
parandusetoht. A. on 935 asutatud.

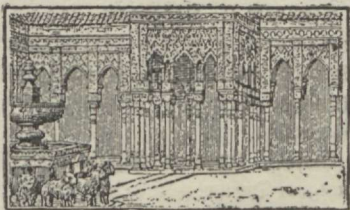
Algikaljud, wt. kaljud.

Algol, teisest suuruselt taevatäht,
Perseuse (küünlapäewa tähtede) tähe-
jalgas. A. on sellepooleslt imelik, et ta
oma hülguist muudab: kord on ta teise
suuruse täht, kord jälle kahaneb ta nel-
jandama suuruseni.

Algollused (elemendid), ained, mida
lahutus-teaduse (kemia) abil enam la-
hutada ei saa ja millest siis kõik lahu-
tusteaduseliised ühendused koos seisa-
wad. Nad jagunewad kahte jaksu:
1) metalloidid: hapnik, wesiinik,
lämmastik, süsinik, flor, weewel, wos-
wor, silicium jne, ja 2) metallid:
raud, aluminium, kalcium, magneesium,
natrium kalium, wask, tsink, sea-
tina, tina, elawhõbe kuld, hõbe jne.

Alhamaridid, Mauri kuninga sugu-
wõja Granadas (Hispanias), walitseji-
wad 1236 kuni 1492.

Alhambra, endine Mauri kuni-
gate (alhamaridide) loss Granadas
(Hispania maal), ehitati 1213—1338.
— Kõige ilusam arablaste ehitus
Europas.

Alhambra.

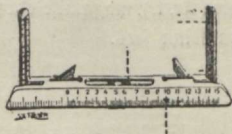
Alias (Lad. f.), teisiti.

Alibi (Lad. f.), mujal. — A. tõen-
dus, niisugune tõendus, et taebtuse

alune kuritööfordajaatmise ajal kogunisti teisel kohal on olnud. Sellest järele nähtub, et kaebustelealustel täiesti võimata oli teatud kuritööd forda jaata.

Alicante, Hispaania linn Bahemere ääres, ilusa sadamaga; 50,000 el.; kuulub oma marjawiina (weini) poolest.

Alidade (Ar. l.), maamõõtmise juures tarvitatav riist, millega asja seisu kohta joonistujesje ära tähendatakse. Al. on harilikult metallist joonelaub (linial), millele kummagisje otja väikene metallist tahvel püstiloodis on kinnitatud. Igale tahvile on püstilõhe sisje lõigatud, mida dioptriiks nimetatakse. Ühe tahvli lõhe on päält kitsas ja alt lai, teise — päält lai ja alt kitsas, näit. nii $\triangle \nabla$; iga lõhe keskkohast on peenikene juustefarw püstiloodis pingule tõmmatud. Rejet metalljoonelauda on wefilsuud. Tarvitamise juures pöörratakse a. nõndakaua, kuni määrataw punkt mõlemate juustefarwaga ühe joone pääl on.

Alidade.

Alighieri, wt. Dante.

Alimentation (Lad. l., l. alimentatſion), elatamine, toitmine.

Aliment (Lad. l.), elatamise fulu.

A linea (Lad. l.), uus rida.

Alloth, teisest suuruselt taewatäht, millel Gesticiteeles nimetaks a i s. Ta on suure wantri tähejalgalas Mizari (härja) ja rataste wahel.

Alismaceae, konnaseadud; wäikesed wees kaswawad üheidulised taimed.

Alitjarin, wärwiaine, mida enne-malt Lään- ja Lõuna-Europas kaswawa taim (rubia tinctorum) ja tema jugulaste juurtest jaadi, nüüd aga kunstlilisel teel kivistse saadusest (produktist), antratsenist, wälja aetakse. Al. abil saadakse punaseid, siniseid ja lilla-wärwifid. Al. on meile kõige tuttawam alitjarin tindi nime all. Al. tindi saadakse, kui 42 osa tindi pähkleid ja 3 osa krappi suurema hulga wee sees nii ära keedetakse, et 120 osa keedist järele jääb; keedijele lisatakse 1.2 osa weew-lihapu indigot, 5.2 osa rauawitrioli ja 2 osa äädikahapu rauda juurde- ja kurnatakse segu hästi läbi.

Alkalid (lehelised), alkali-metallide ühendused 1) hapnikuga (oxydid) ehk 2) hapniku ja wefinikuga (hydradid). Al. on põletaw, s. o. nad põletawad inimese ja elajate naha ja keha ära. Wees fulawad nad kergesti. Neid sulatigi kutjutakse rahwa juus leheslisteks ehk libedateks.

Alkali-metallideks nimetatakse järgmised ollused: kalium, natrium, litium, rubidium, caesium.

Alkaloid, lämmastikku sisaldawad organilised lehelised, nagu: nikotiin, morphin, chinin, strychnin, koffein,

foniin jne. Mõned neist on väga kanged mürgid. A-sid saadakse taime- ja looma-riigist, walmistatakse aga ka kunstlisel teel. Mõned a-d on ülitähtsad arstirohud. Mürgiste a-de tähtsam wastu-mürk on tannin.

Atlamenes, Greeka kujurajuja At-henas, elas 402 e. Kr.

Alkemia (alchemie), kunst iseäralikku ainet walmistada, mida „tartade kwiiks“, „punaseks lõwiks“, „punaseks tinktuuriks“, „juureks eliksiiriks“ ehk „magisteriumiks“ j. n. e. kutsuti. Selle olluks abil loodeti lihtmetallid kullaks ehk hõbedaks ümber muuta ja haigusi parandada ning inimese teha nooreks teha. Al-kunsti ajutajaks arwatakse Her-mes Trismegistos't Egiptusest (elas 100 pr. Kr.). — Al. toodi arablaste läbi Europasse, kus ta omale kuul-jaid poolehoidjaid leidis, nimelt: Al-bertus Magnus'e, Roger Bacon'i, Raimundus'e ja Lullus'e.

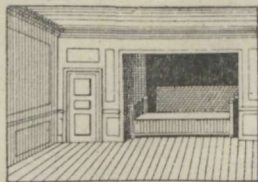
Alkibiades (451—404 e. Kr.), kuulsus Athena sõjajärgem ja riigimees, Perikles'e õpipoeg, mõttetarga Sokrates'e õpilane. — 451 nimetati ta juhatajaks selle sõjaväe üle, mis Syrakusa't (Sizilia saarel) võitma jaadeti. Kuid tee päält kutsuti ta Athenasse tagasi, sest teda süüdistati selles, et ta õöl enne äraminekut Hermes'e jumala kuju olla ümber süükanud. Al. põgenes esiteks Spartasse ja pärast seda Persia satrapi Darsaphernes'e juurde. Athenalased kutsusiwad 411 ta tagasi. Ta võitis spartalased 411 Abydos'e ja 410 Rhizos'i juures. Aeti 409 uuesti Athenast ära, põgenes Persia satrapi

Pharnabazus'e juurde, kes teda Phry-giamaal ära tappa laskis.

Alkohol ehk **aethylspiiiritus**, ilma wärwita, kange lõhnaga, kibeda kõr-wetawa maitsega wedelik, mis kergesti tuld võtab, põledes palju soojust an-nab ja 130 graadi külma käes C. järele ära külmab. Al. saadakse juhkru-sula-tiste käärimise juures, sest käärides lan-geb juhtur kahte jattu: alkoholiks ja sõehappeks. Ri muutub wiinamar-jade, õunade, pirnide ja teiste aia-wiljade mahl käärides alkoholiks joogiks (weiniks). Tähtsiseriffad ained, nagu: terawiljad, kartulid jne. muu-tuvad pärmi tegewusel juhkruks, mis jälle omakord alkoholiks ja sõehappeks muutuvad. Reist tähtsiseriffadest ai-netest saadakse (puhastamise ehk pää-asjalikult destilleerimise teel) alko-holi. Müügi alkoholid on: 95 ja 90 graadilise spiiiritus ja 40—50 graa-dilised wiinad. Al. tarwitatakse joowas-tawate jookide, lattide, eetri, kollodiumi, lõhna-ainete, arstirohtude wal-mistamiseks. Wenemaal tehakse iga aasta ligi 32 miljoni pangi spiiiritust.

Alforan (Ar. f.), wt. foran.

Alfow (Ar. f.), magamisse-ehk jängi-paik toa seinas sees.

Alfow.

Trüfitvead.

Lht.		11, teises weerus		1 rida ülevalt		jeiia		Admiraliteedi saared, tuleb lugeda		Admiraliteedi saared.	
"	12	"	"	19	"	"	"	Anchi=ies'e.	"	"	A n c h i = j e s ' e
"	12	"	"	21	"	"	"	ffa,	"	"	i j a.
"	15	"	"	5	"	"	"	armu=föömaaeg,	"	"	ühine armastuse=föömaaeg.
"	15	"	"	14	"	"	"	lapa=männit,	"	"	lepa= ehk männit=seen.

Hariduse sõnaraamatu

otstarbe on tähestikulises korras kõigist maailma teaduse-harudest õpetusi pakkuda, nagu : ajalooft, arstiteaduseft, kasvatusteaduseft, kirjanduse-ajalooft kunstift, kunstide-ajalooft, iluteaduseft (ästhetikast), kaubandufeteaduseft, lahutusteaduseft, loodufeteaduseft, maadeteaduseft (geografiaft), maateaduseft (geologiaft), muinaftteaduseft, matematikast, muusikast, mõttetarkufest, põllutöteaduseft, rahwa-majandufeteaduseft, sõjateaduseft, täheteaduseft, ufuteaduseft, wiisikast, õigufeteaduseft jne. jne.

• Raamatu fifu feletufest on umbes **500 pilti, 25 mitmewärwulist maade-kaarti, 50 Weneriigi kubermangude-kaarti ning täielik, mitmewärwiline Eestlaste maa ja Wenemaa kaart ja kodumaa-linnade plaanid.**

Raamat ilmub umbes **25 wihus**; iga wiht on 64 weergu (2 poogn.) fuur. Hind iga wiht eest **25 kop.**

Jumumine feftab umbes üts aasta.

Ettetellijad, kes raha ära makfawad, faawad terve raamatu 350 kopika, posti kaudu 4 rbl. eest.

Ettetellimifstega palutafse rutata, feft et raamatu hind edaspidi häfti kallimaks faab tõfteud.

Lootes, et Eesti rahwas felleft tähtfraft kirjanduslifest tootest rohfefti oja wõtab, jääb

Auufufega

P. Schmidt'i

raamatukaupl. Tartus, Kaubahoowis nr. 3.

Tellimife adrefjs : Книжный магазинъ П. Шмидта, Юрьевъ, Лифл.

P. SCHMIDT'I

raamatukaupluse kulul on ilmunud:

Uleüldine ajalugu.

Wana-, kesk-, uus- ja kõige uuem aeg.

Kirjutanud

Dr. hist. K. O. Lindequist.

Raamat on 21. wihus, juures kaustas, mitmesaja pildiga kaunistatud. Iga wiht on 64 lehek. suur.

Et seda raamatut igaühele kättesaadavaks teha, on hind hästi odaw määratud, ja maksab iga wiht ainult 25 kop. — Kõidetult on raamat kahes osas: I. osa: wana- ja kesk-aeg; II. osa: uus- ja kõige uuem-aeg. Hind kõidetult kahe osa eest lihtkõites 6 rubl., ilukõites 7 rubl.

Ajalugu on kõige rikkam õpetuse-hallitus ja huwitavam teadus, mis näitab kuidas inimesesoo haridus on alanud ja kuidas rahwad aastatuhandate joosul hariduse teel on edenunud. Pääle riikliste olude jutustab eelolew ajalugu ka sellest, kuidas teadus, kunst, ühiskonna-elu, käsitöö ja kaubandus ford-forralt itka tõrgemale järjele on tõusnud.

Eelolewas ajaloos on ka Eesti ja Soome jurgurahwa ajalugu laiemalt kirjeldatud.

Nüüdsel ülitähtsal ajajärgul, mil meie rahwa elu ja olu wiimaste Wene riigi sündmuste tõttu wägewasti on muutnud, on ajaloo tundmine igaühele väga tarwilik asi. Sest ajalugu teatab meile riigi-(politika) ja ühiskelu-(sotsial) olude arenemisest ja selgitab sellega silmi olewist arusaamisest, tulewikule ettemalmistamisest. Sellepärast peab igaüks, kes awalistes asjades kaasa tahab kõnelda, tingimata ajaloo-käiku tundma. — Suur kirjamees Schiller nimetab ajaluga „maailma kohtumõistjaks“. — Pääle selle on aga ajalugu terwele inimesesoole seda, mis ütsikule inimesele tema elutäigul juure waemaga kogutud eluõpetused on, s. o. elu kool. Opi-tagu siis a j a l u g u t u n d m a! Selleks on nüüd täielise üleüldise ajaloo ilmunise läbi ka Eesti keelesti võimalus.

Kes raamatu hinna rahas ehk markides sisse saadab, sellele saadetakse raamat kätte.

Tellimise aadress: П. Шмидтъ, Юрьевъ, Лифл. губ.
Kaubahoow nr. 3.